

ระบบเกษตรกรรมในเขตป่า
(ถ่ายภาพโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ เฮงสุวรรณ)

การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ใหม่ของการต่อต้านขั้วขึ้น:
ผู้หญิง ป่าชุมชน และปฏิบัติการ “ทวงคืนผืนป่า”
Repositioning of Resistance: Women, Community
Forestry, and Practice of “Forest Reclaiming”

ไพบูลย์ เฮงสุวรรณ
Paiboon Hengsuwan

ภาควิชาสตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
จังหวัดเชียงใหม่ 50200

Department of Women's Studies, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai
University, Chiang Mai, 50200 Thailand

*Corresponding author E-mail: paiboon.heng@cmu.ac.th

Received: June 23th, 2023

Revised: December 25th, 2023

Accepted: December 25th, 2023

บทคัดย่อ

การต่อต้านขัดขึ้นเป็นสนามหนึ่งของการศึกษาในสังคมศาสตร์ บทความนี้ต้องการทบทวนการต่อต้านขัดขึ้นผ่านมุมมองของคนท้องถิ่น โดยเฉพาะผู้หญิงชาติพันธุ์ เพื่อขยายความเข้าใจให้ข้ามพ้นความคิดแบบคู่ตรงข้ามที่ตายตัวของการครอบงำกับการต่อต้านขัดขึ้น บทความทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และการวิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามในช่วงเดือนพฤษภาคม 2559 ด้วยการสำรวจพื้นที่ สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม/ไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก ข้อค้นพบหลักคือ จากกรณีปฏิบัติการของรัฐว่าด้วยการอนุรักษ์ป่าและการตอบสนองของผู้อยู่อาศัยในชุมชนเขตป่าเขา การต่อต้านขัดขึ้นในชีวิตประจำวันของประชาชนท้องถิ่นในโครงสร้างอำนาจเหลื่อมล้ำยังมีข้อจำกัดในเชิงการต่อรอง ที่ประชาชนมีความสามารถระดับหนึ่งในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น ยังไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างหลักกว่าด้วยการจัดการและการอนุรักษ์ป่าได้

คำสำคัญ: ผู้หญิง, สิทธิชุมชน, ปฏิบัติการ, การต่อต้านขัดขึ้น

Abstract

Resistance is a field of study in the social sciences. The article aims to rethink resistance from local people's perspectives, especially ethnic women, to expand understanding beyond the static dichotomy of opposition of domination and resistance. The article reviewed relevant literatures and the research conducted to collect data in May 2016 through field surveys, participant/non-participant observations, and in-depth interviews. The main finding is that, from the case of the state action on forest conservation and the response of residents living in the mountainous forest community, the everyday life resistance of local people within the uneven power structure is still limited in terms of negotiation that people have a certain level of ability to

solve only immediate problems. It cannot lead to a main structural change in forest management and conservation.

Keywords: Women, Community Rights, Practice, Resistance

บทนำ

ในคริสต์ทศวรรษ 1990 ได้มีนักวิชาการกลุ่มหนึ่งทำการทบทวนการต่อต้านขัดขึ้น โดยผลิตผลงานเขียนเรื่อง Geographies of Resistance (Steve and Keith 1997) ซึ่งพยายามจะจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของการต่อต้านเสียใหม่ เพราะที่ผ่านๆ มานักวิชาการมักจะเขียนงานออกมาแล้ว ทำให้เราเข้าใจไปว่าพื้นที่การต่อต้าน (Resistance Space) แยกขาดออกจากพื้นที่ครอบงำ (Dominated Space) อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตัวอย่างเช่น งานเขียนของ James C. Scott (1985, 1990) เป็นต้น อาจจะเพราะว่าเราตกอยู่ในกับดักวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม (Dualism) ซึ่งการที่จะก้าวข้ามความคิดแบบคู่ตรงข้ามนั้นให้ได้ จำเป็นต้องอาศัยมโนทัศน์อื่น ๆ มาช่วยปรับเปลี่ยนมุมมองใหม่ ทั้งนี้มีมโนทัศน์ใหม่ ๆ ในทฤษฎีปฏิบัติการ (Theory of Practice) ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมา เช่น พื้นที่ที่สาม (Third space) และพื้นที่ในระหว่าง (In-between) เป็นต้น อันจะช่วยแนะแนวทางให้เราหันมามองความเหลื่อมซ้อนกันของพื้นที่ครอบงำและพื้นที่ต่อต้านในลักษณะที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับสถานที่และเวลาเฉพาะหนึ่ง ๆ (Bhabha 1990; Lefebvre 1974; Soja 1996) ขณะเดียวกันก็มีงานวิชาการใหม่ ๆ ที่ขยับไปจากแนวข้างต้น เช่น Rethinking Subaltern Resistance (Chandra 2015) ซึ่งชี้ชวนให้เราหันมามองทฤษฎีการต่อต้านขัดขึ้นด้วยมุมมองใหม่ ๆ ในฐานะที่เป็นการต่อสู้ต่อรอง (Theory of Resistance as Negotiation)

ตัวอย่างอีกชิ้นหนึ่งคือ งานเขียนของ ชูติมา ประกาศวุฒิสาร (2545) ที่พยายามชี้ชวนให้เราหันมาอ่านงานเขียนของคนชายขอบในฐานะที่เป็นพลวัตของเสียงและตัวตนของคนชายขอบ เช่น ผู้หญิงกลุ่มโลกที่สาม ซึ่งมีประสบการณ์แตกต่างหลากหลายโดยไม่ติดยึดกับสาร์ตอะหรือความจริงแท้ของวัฒนธรรม เพราะที่ผ่านมารวมักจำกัดเสียงของคนชายขอบให้อยู่ในกรอบของความต่างที่ตายตัว ทำนองเดียวกันเราสามารถ

อ่านงานเขียนการเคลื่อนไหวของประชาชน และขบวนการเคลื่อนไหวป่าชุมชนโดยภาคประชาชน ในบริบทสังคมไทยว่าเป็นการต่อต้านการจัดการป่าที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่รัฐซึ่งปรากฏอย่างแพร่หลายได้ (cf. Anan Ganjanapan 1998; Peluso 1992; Pinkaew Laungaramsri 2001; Prasert Trakansuphakon 2007) อีกทั้งเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2559) ได้เสนอว่าการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมและยั่งยืนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขการเมืองแบบปิดที่มีรัฐบาลเผด็จการกุมอำนาจเอาไว้

อย่างไรก็ตามงานเขียนเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนไทย มักทำให้เสียงของผู้หญิงถูกลบหรือกลืนหายไปกับเสียงของการต่อต้านชัดเจนของผู้ชาย ส่งผลให้ในพื้นที่การเคลื่อนไหวป่าชุมชน ผู้หญิงกลายเป็น “มนุษย์ล่องหนที่ไร้ตัวตน” (Invisible People) (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2556; 2560: 155, 171, 211) เพราะฉะนั้นสภาวะล่องหน (Invisibility) ไม่ใช่เป็นสถานะทางธรรมชาติสำหรับผู้ใดเลย (Yamada 2003) ทั้งนี้ตัวอย่างงานศึกษาในอินเดียที่ผ่านมา ผู้หญิงยังขาดซึ่งสิทธิเชิงประสิทธิภาพ (Effective Rights) ทั้งในทรัพยากรส่วนบุคคลที่เป็นที่ดินทางการเกษตร เพื่อความอยู่ดีกินดีทางเศรษฐกิจและสังคมและผลผลิตภาพ อีกทั้งยังถูกกีดกันออกจากทรัพยากรสาธารณะในป่าชุมชนด้วย (Agarwal 2010) ผู้หญิงมักจะถูกกลบเกลื่อนให้หายไป (Absence) ไร้ซึ่งตัวตนในการมีส่วนร่วมจัดการป่า กลายเป็นคนชายขอบผู้ไร้เสียง (Subaltern) (Agarwal 2010; Spivak 1990) เพราะฉะนั้นเสียงแห่งการต่อต้าน (Voices of Resistance) ของคนชายขอบก็ไม่ได้เป็นเสียงเดียวเหมือนกันหมด แต่มีความต่างที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว เมื่อพิจารณาใคร่ครวญมิติเพศภาวะอย่างจริงจังในป่าชุมชน Bina Agarwal (2010) เสนอว่าเราควรมองเรื่องผลประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าโดยพิจารณาถึงความเป็นเพศด้วย ซึ่งมีนัยของการเข้ามาปรากฏในเชิงการต่อรองของผู้หญิง (Women's Negotiated Presence)

บทความนี้อาศัยแนวคิดที่ว่าด้วยผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะ มานำทางการทำความเข้าใจงานเขียนของขบวนการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนไทยในมุมมองสตรีนิยม ปัจจุบันกระบวนการของการเคลื่อนไหวได้ขยับขับเคลื่อนประเด็นการเรียกร้องจากป่าชุมชนไปสู่โฉนดชุมชน ซึ่งผนวกเรื่องป่าไม่เข้าไปในการเรียกร้องประเด็นที่ดิน (Bencharat Sae Chua 2014) ภายใต้สถานการณ์การเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านได้ปรับกลวิธีการต่อรองที่มีองค์กรขนาดใหญ่มาสู่การเรียกร้องจากประชาสังคม (ศุภชัย เจริญวงศ์ 2544, 161)

บทความนำเสนอการพบกันของกรอบแนวคิดที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากร สิทธิชุมชน และเพศภาวะ โดยนำเสนอข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนาม 2 ครั้งคือ ครั้งแรก ผู้เขียนร่วมกับเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาเครือข่ายเด็กและชุมชน 2 ท่าน สำรวจพื้นที่บ้านแม่หลุย (17 พฤษภาคม 2559) บ้านปางทองและบ้านแม่อมกิ (18 พฤษภาคม 2559) และบ้านแม่ลาคี (19 พฤษภาคม 2559) เพื่อเก็บข้อมูลเขียนคู่มือประสบการณ์การทำงานในพื้นที่ของศูนย์ฯ กรณีโหนดชุมชน ส่วนครั้งที่สอง ผู้เขียนร่วมกับเอ็นจีโออีกท่านหนึ่ง ลงพื้นที่เก็บข้อมูลป่าไม้/ที่ดิน บ้านแม่สวด (15 มิถุนายน 2560) ส่วนวิธีการวิจัยที่ใช้ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ การอภิปรายกลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในการจัดประชุมเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอข้อถกเถียงของการสร้างตำแหน่งแห่งที่ใหม่ของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์กะเหรี่ยงหรือปกาเกอะญอ ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่พยายามทำให้เสียงของพวกตนถูกได้ยินและมีตัวตน และเข้าร่วมทำกิจกรรมหรือสนับสนุนการเคลื่อนไหวในประเด็นป่าชุมชน/โหนดชุมชน การกันเขตพื้นที่ชุมชนออกจากเขตอุทยานแห่งชาติแม่เงา (ป่าอนุรักษ์) และการจัดการทรัพยากร ผ่านในนามกลุ่มเครือข่ายลุ่มน้ำยม เมา เมย สาดะวิน สำหรับผู้หญิงปกาเกอะญอที่นำเสนอในบทความนี้ มีสถานะที่แตกต่างกัน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ครู และแม่บ้านธรรมดา ฯ ในแง่สถานะของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบและถูกขืนมาต่อสู้อยู่ จะมีนัยที่ชี้ให้เห็นถึงอำนาจกดทับซับซ้อน (Intersectionality) ที่ผู้หญิงได้รับในขบวนการเคลื่อนไหวและการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของพวกเขา

รู้จักกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการลากเส้นและ “ทวงคืนผืนป่า”

มิเชล ฟูโก้ กล่าวถึงกลไกทางสังคม (Dispositif) และเครื่องมือในการช่วยกำกับและควบคุมด้านความมั่นคงของสังคม (Apparatus of Social Security) (Deleuze 1992) เช่น การปกครองแบบเสรีนิยมใหม่ ไม่ได้ใช้กลไกของกำลังและกฎหมาย แต่เป็นกลไกความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2562: 128) ที่ทำให้กลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีพลังอำนาจในการกำกับควบคุม หรือแม้แต่ครอบงำผู้คนให้ตกอยู่ในกับดักแห่งวาทกรรม (Foucault 1980) บรรดานักวิชาการ (รวมทั้งนักวิชาการไทย) ได้หยิบยืมมโนทัศน์วาทกรรมของ มิเชล ฟูโก้ ที่พัฒนาขึ้นมาใช้วิเคราะห์สังคม

หรือการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาของตน (ดู Escobar 1995; Pinkaew Laungaramsri 2001; Thongchai Winichakul 2000; ศุภชัย เจริญวงศ์ 2544) คุณูปการอันหนึ่งของการวิเคราะห์วาทกรรมก็คือ ทำให้เราเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวที่เปลี่ยนแปลงกลยุทธ์จากการต่อต้านโดยมีองค์กรขนาดใหญ่ มาสู่การเรียกร้องจากสังคมในรูปของประชาสังคม ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่ที่พื้นที่อำนาจของชนชั้น แต่ขยายไปยังพื้นที่อำนาจเชิงซ้อนอื่นๆ เช่น ทั้งเพศภาวะชาติพันธุ์วรรณะ และอัตลักษณ์ภูมิภาค ผ่านการช่วงชิงการสร้างชุดนิยามความหมายเพื่อต่อต้านวาทกรรมกระแสหลัก เช่น กลุ่มนักเคลื่อนไหวด้านทรัพยากร ชาติพันธุ์ และกลุ่มสตรีที่พยายามต่อต้านแนวทางการพัฒนาหรือโครงการจัดการป่าของรัฐ ทำให้สังคมรับรู้ถึงปัญหาอันเกิดจากวาทกรรมหลักของรัฐ เป็นต้น (Parajuli 1991, 177-180, อ้างใน ศุภชัย เจริญวงศ์ 2544, 160)

แน่นอนว่าในบริบทของการถูกรวบจำด้วยนโยบายหรือกลไกของรัฐในการยึดที่ดินไปจากชาวบ้าน และการต่อสู้ของชุมชนในการต่อรองการใช้ที่ดินและทรัพยากรต่าง ๆ นั้น การวิเคราะห์วาทกรรมสามารถทำให้เห็นเส้นทางการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ เมื่อความศักดิ์สิทธิ์ของการจัดการป่าของรัฐที่กระทำการผ่านนโยบายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นจึงปรากฏการต่อสู้กันในเชิงวาทกรรมระหว่างภาครัฐและประชาสังคมเกี่ยวกับคำว่า “ทองคืนผืนป่า” เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับนโยบายด้านการจัดการป่าไม้ รัฐตราบทบัญญัตินโยบายป่าไม้แห่งชาติเอาไว้ว่าจะต้องมีพื้นที่ป่าอย่างน้อยร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ โดยเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 25 และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจไม่น้อยกว่าร้อยละ 15 ซึ่งเป็นเสมือนเงื่อนไขของแผนแม่บทพัฒนาการป่าไม้แห่งชาติมานานหลายทศวรรษ และเป้าหมายนี้ก็ยิ่งถูกรวบรวบไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) อีกด้วยการอ้างเหตุผลเชิงวาทกรรมของปฏิบัติการของรัฐที่ต้องเพิ่มพื้นที่ป่า อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ ผ่านการสร้างวาทกรรมหลักการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยใช้เทคนิควิทยาของความรู้ป่าไม้สมัยใหม่ของนักวิชาการมาสนับสนุน ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ การจัดระบบกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ ได้แก่ (1) พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 (2) พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (3) พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 (4) พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 (5) มติคณะรัฐมนตรี

เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2525 (แต่งตั้งคณะกรรมการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ)
(6) มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2528 (เห็นชอบนโยบายป่าไม้แห่งชาติ)
(7) มติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2535 และ 17 มีนาคม พ.ศ. 2535
(เรื่องการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ
เพิ่มเติม) (8) มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541 (เรื่องการแก้ไขปัญหา
ที่ดินในพื้นที่ป่าไม้) และการสถาปนาอำนาจเหนือพื้นที่ป่าด้วยการประกาศเขตป่า
อนุรักษ์ ในรูปแบบอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าไม้หวงห้ามของรัฐ
โดยมีพื้นฐานความคิดในการสงวนหวงห้ามป่าไว้ไม่ให้ประชาชนบุกรุก รัฐเป็นเจ้าของ
ป่าแต่เพียงผู้เดียว ผูกขาดอำนาจ/ความรู้ในการบริหารจัดการป่าไม้และที่ดิน (Pinkaew
Laungaramsri 2000, 2001; Vandergeest and Peluso 1995)

หลังจากที่คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ก่อรัฐประหารเมื่อวันที่
22 พ.ค. 2557 ภายใต้การนำของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา รัฐบาล คสช. ตอกย้ำ
อำนาจในการควบคุมป่าไม้และที่ดิน ด้านหนึ่งคือ การลดทอนอำนาจชุมชนลง ด้วยการ
ลบเนื้อหาที่ระบุเกี่ยวกับสิทธิชุมชนโดยตรง ซึ่งเคยกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540
มาตรา 46 และ มาตรา 56 และต่อเนื่องในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 มาตรา 66 และ
มาตรา 67 ออกไป แล้วเปลี่ยนเนื้อหาในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของปวงชน
ชาวไทย ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ใหม่แทน ซึ่งมาตรา 43 ได้ระบุว่าบุคคลและชุมชน
ย่อมมีสิทธิ 3 ลักษณะคือ (1) อนุรักษ์ ปันพู่หรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม
ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี (2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ อย่างสมดุลยั่งยืน
ตามวิธีการที่กฎหมายกำหนด (3) เข้าชื่อกันเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานรัฐให้ดำเนินการ
อันจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนหรือชุมชน หรือจดแจ้งดำเนินการที่จะกระทบต่อความ
เป็นอยู่อย่างสงบสุขของประชาชนหรือชุมชน แต่ทว่ารัฐกลับไม่คุ้มครองสิทธิบุคคลที่จะ
ฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ
ภายใต้การเมืองแบบปิดที่มีรัฐบาลเผด็จการกุมอำนาจสูงสุด ซึ่งแน่นอน สนช. เร่ง
พิจารณากฎหมายอุทยานแห่งชาติและป่าสงวนแห่งชาติ ที่เจ้าหน้าที่รัฐกุมอำนาจไว้
ในมือเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เช่น หัวหน้าอุทยานฯ มีอำนาจลากเส้นตีกรอบเขตเลี้ยงสัตว์
ของชาวบ้าน และแบ่งแยกพื้นที่เกษตรและป่าอย่างชัดเจน ส่วนอีกด้านหนึ่ง คำสั่ง

คณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 3/2558 ห้ามชุมนุมทางการเมืองตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป อันเป็นการจำกัดการใช้สิทธิชุมชน รวมทั้ง คสช. กำหนดนโยบายการรักษาความมั่นคงของฐานทรัพยากรและการสร้างความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน หรือที่เรียกกันว่า “นโยบายทวงคืนผืนป่าเพื่อแผ่นดิน” ซึ่งรองรับด้วยคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 64/2557 เรื่อง การปราบปรามและหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ ลงวันที่ 14 มิถุนายน 2557 (ราชกิจจานุเบกษา 2557ก) และคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 66/2557 เรื่อง เพิ่มเติมหน่วยงานสำหรับการปราบปรามหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ และนโยบายการปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราวในสถานการณ์ปัจจุบัน ลงวันที่ 17 มิถุนายน 2557 (ราชกิจจานุเบกษา 2557ข) อันเป็นการผนึกพลังอำนาจในการจัดการป่าไม้และที่ดินเอาไว้

รัฐบาล คสช. มีแนวคิดหลักในการเรียกคืนพื้นที่ป่าไม้ของประเทศที่ถูกบุกรุกทำลาย โดยอ้างว่าเป็นการ “คืนความสุขและความเป็นธรรม” ให้กับประชาชนคนไทย เนื่องจากพื้นที่ป่าไม้ของไทยลดปริมาณลงจำนวนมาก ซึ่งจะส่งผลต่อความสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ ในปี พ.ศ. 2557 พื้นที่ป่าคงเหลือเพียง 102.1 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 31.57 ของพื้นที่ประเทศเท่านั้น พื้นที่ป่าลดลงเนื่องมาจากการบุกรุกขยายพื้นที่ทำการเกษตร การบุกรุกจับจองพื้นที่ของนายทุน การออกเอกสารสิทธิโดยมิชอบ การขาดจิตสำนึกสาธารณะ และการบริหารจัดการของหน่วยงานที่ขาดประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ยังมีแนวโน้มพื้นที่วิกฤตรุนแรง 12 จังหวัด พื้นที่วิกฤต 33 จังหวัด และพื้นที่อื่น ๆ 31 จังหวัด ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผนแม่บทการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ¹ หรือให้มีพื้นที่ป่า 128 ล้านไร่ ภายใน 10 ปี (เจตุงศ์ คำดี 2558, ไทยรัฐ 2557)

คำสั่ง คสช. ที่ 64/2557 เรื่อง การปราบปรามและหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ (ราชกิจจานุเบกษา 2557ก) กล่าวคือ

ประการแรกให้กระทรวงกลาโหมกระทรวงมหาดไทยสำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองกำลังรักษาความสงบเรียบร้อย กองกำลังป้องกันชายแดนของกองทัพบก และกองทัพเรือ ตลอดจนหน่วยงานที่มีภารกิจและอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องดำเนินการปราบปรามและจับกุมผู้บุกรุก ยึดถือ ครอบครอง

ทำลาย หรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการทำให้เสื่อมเสียแก่ สภาพป่า รวมทั้งผู้สมคบและสนับสนุนช่วยเหลือ ให้ได้ผลอย่างจริงจังในทุกพื้นที่ รวมทั้งสกัดกั้นการลักลอบตัดไม้มีค่าหรือไม้หวงห้าม การนำเข้าและส่งออกไม้ที่ผิดกฎหมายตลอดแนวชายแดน ตลอดจนปราบปรามเครือข่ายขบวนการตัดไม้ทำลายป่าในทุกหมู่บ้านและชุมชนทั่วประเทศ

ประการที่สอง ให้องค์กรที่รับผิดชอบ ควบคุม ตรวจสอบ กิจการการแปรรูปไม้ การตั้งโรงงานแปรรูปไม้ การค้าไม้แปรรูป ตลอดจนการค้าหรือมีไว้ในครอบครองซึ่งไม้หวงห้ามและสิ่งประดิษฐ์ เครื่องใช้หรือสิ่งอื่นใด ที่ทำด้วยไม้หวงห้าม หากพบมีการปล่อยปละละเลย หรือมีเจตนาจงใจไม่ปฏิบัติตามระเบียบกฎหมาย ที่บัญญัติไว้ให้ดำเนินการลงโทษตามกฎหมายอย่างเด็ดขาดกับเจ้าของหรือผู้ประกอบการโดยทันที

ประการที่สาม ให้องค์กรที่รับผิดชอบติดตามผลคดีป่าไม้ และดำเนินการฟื้นฟูพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกทำลาย ให้คืนสภาพป่าไม้ที่สมบูรณ์ดังเดิม โดยประสานกับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งภาคประชาชน และ องค์กรชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการดังกล่าวอย่างจริงจัง

ประการที่สี่ เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้ใดปล่อยปละละเลย หรือเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำความผิด ตามกรณีดังกล่าวข้างต้น จะต้องถูกดำเนินการทั้งทางวินัยและทางอาญาอย่างเด็ดขาดโดยทันที

ประการที่ห้า ให้กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ติดตามผลการดำเนินการสืบประการข้างต้น และรายงานผลการปฏิบัติให้ คสช. ทราบอย่างต่อเนื่อง

ขณะเดียวกัน คำสั่ง คสช. ที่ 66/2557 เรื่อง เพิ่มเติมหน่วยงานสำหรับการปราบปราม หยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ คือกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร (กอ.รมน.) และนโยบายการปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราวในสถานการณ์ปัจจุบัน (1) ต้องไม่ส่งผลกระทบต่อประชาชนผู้ยากไร้ ผู้ที่มีรายได้น้อย และผู้ไร้ที่ดินทำกิน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดิมก่อนคำสั่งนี้มีผลบังคับใช้ ยกเว้นผู้ที่บุกรุกใหม่จะต้องดำเนินการสอบสวนและพิสูจน์ทราบ เพื่อกำหนดวิธีปฏิบัติที่เหมาะสมและการดำเนินการ (2) การบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวดและเด็ดขาด (3) เร่งแก้ไขปัญหากว่าที่สะสมมาโดยด่วน (4) ไม่แต่ต้องกรณีที่อยู่ระหว่างการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม (ราชกิจจานุเบกษา 2557ข)

นโยบายทวงคืนผืนป่านี้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ช่วงปลายปี 2557 โดยการปราบปรามและจับกุมผู้บุกรุก ยึดถือ ครอบครอง พื้นที่ป่าไม้ที่ผิดกฎหมาย รวมทั้งให้ดำเนินการกับผู้สมคบและสนับสนุน โดยในระยะเฉพาะหน้าให้เร่งปกป้องฟื้นฟูพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ โดยการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ จัดทำแนวเขตที่ดินให้ชัดเจน เเร่งรัดกระบวนการพิสูจน์สิทธิการถือครองที่ดิน และปรับปรุงและบังคับใช้กฎหมายให้มีประสิทธิภาพ และป้องกันการบุกรุกป่า ผลักดันการสร้างรายได้จากการอนุรักษ์ป่าไม้แบบมีส่วนร่วมหัวหน้าคสช. ได้อนุมัติแผนแม่บทแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ การบุกรุกที่ดินของรัฐ และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปใช้เป็นแนวทางในการวางแผนปฏิบัติการในส่วนของตนเอง ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ แผน และเป้าหมายที่กำหนดในแนวทางเดียวกัน

สำหรับเป้าหมายของปฏิบัติการตามนโยบายทวงคืนผืนป่าแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ (1) เพื่อหยุดยั้งการตัดไม้ทำลายป่า และทวงคืนผืนป่าจากผู้บุกรุก ครอบครอง ให้ได้ตามที่เป้าหมายกำหนดภายใน 1 ปี (2) เพื่อให้มีระบบบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และยั่งยืน ภายใน 2 ปี (3) เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าในพื้นที่ป่าเป้าหมายทั่วทั้งประเทศให้มีสภาพที่สมบูรณ์ภายใน 2-10 ปี ภายใน 4 ยุทธศาสตร์ และ 17 กลยุทธ์ พร้อมทั้งจะเร่งจัดทำแผนปฏิบัติการรองรับแผนแม่บทดังกล่าว โดยเน้นดูแลประชาชนในพื้นที่ป่าและรอบพื้นที่ป่าให้มีรายได้ และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (จตุรงค์ คำดี 2558)

ปฏิบัติการทวงคืนผืนป่าเป็นการย้ำถึงการรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าไม้ภายใต้แผนแม่บทป่าไม้ที่มีมาก่อนให้มั่นคงยิ่งขึ้น โดยบูรณาการหน่วยงานของรัฐ ระดมสรรพกำลังและทรัพยากร ร่วมกันทำหน้าที่ปราบปรามและจับกุมผู้บุกรุกหรือผู้ที่ครอบครอง หรือทำให้สภาพป่าเสียหาย เรียกว่า “สแกนพื้นที่” เป้าหมายโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2555-2556 ทาบกับภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2545 ถ้าพบว่าพื้นที่นอกขอบเขตถือความเป็นพื้นที่บุกรุกใหม่ ซึ่งจะต้องถูกยึดกลับคืนรัฐ รวมถึงปราบปราม ขบวนการตัดไม้ทำลายป่า ดำเนินการลงโทษผู้กระทำความผิดตามระเบียบกฎหมาย และดำเนินการทางวินัยและทางอาญาหากพบเจ้าหน้าที่ร่วมกระทำความผิดด้วย (โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน 2558) ปฏิบัติการจัดระเบียบการใช้ประโยชน์พื้นที่เป็นไปตามมาตรการทวงคืนผืนป่า ซึ่งใช้อำนาจเบ็ดเสร็จของเจ้าหน้าที่บังคับ

นอกจาก คสช. จะใช้วาทกรรมทวงคืนผืนป่าในการครอบงำทางความคิดแล้วยังใช้กองกำลัง ไม่ว่าจะเป็นทหาร ตำรวจ ป่าไม้ หรือแม้แต่มวลชนจัดตั้ง ในการบังคับใช้อำนาจด้วยมาตรการที่รุนแรงเชิงกายภาพ ซึ่งก่อนหน้านี้มาตรการที่แข็งแกร่งก็ถูกนำมาใช้ในการปราบปรามประชาชนที่ละเมิดกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ การจับกุมชาวบ้าน และการฟ้องดำเนินคดีเกิดขึ้นในพื้นที่มากมาย เช่น “คดีแม่อมกิ” ซึ่งชาวบ้านสองรายถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับกุมเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2551 และทางการได้ดำเนินการฟ้องเป็นคดีอาญาต่อศาลในข้อหาบุกรุกทำลายป่าสงวนแห่งชาติ (เลापั้ง บัณจิตเทิดสกุล บก. 2556)

ผลจากการฉีกพลังอำนาจของรัฐ คสช. ในช่วงกว่า 8 ปีที่ผ่านมา ปรากฏข้อมูลที่บ่งชี้ว่านโยบายทวงคืนผืนป่า ส่งผลกระทบต่อชุมชนจำนวนมาก ปรากฏว่ามีชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่า หรือที่ดินของรัฐ กลายเป็นเป้าของการอพยพ และประชาชนถูกดำเนินคดี จากการดำเนินโครงการทวงคืนผืนป่าเพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ของรัฐ พบว่าประชาชนได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการตามแผนแม่บทดังกล่าวในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) อีสาน คาดว่าจะมีการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าทั้งหมด 1,253 พื้นที่ รวม 8,148 หมู่บ้าน แบ่งเป็น ภาคอีสาน 352 พื้นที่ 2,300 หมู่บ้าน ภาคเหนือ 253 พื้นที่ 5,200 หมู่บ้าน ภาคใต้ 468 พื้นที่ 1,080 หมู่บ้าน และภาคกลาง 180 พื้นที่ 920 หมู่บ้าน ยิ่งไปกว่านั้น ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐเป็นจำนวนมากถูกดำเนินคดีแล้วในข้อหาไม้ไผ่ไว้ในครอบครองจำนวนมากกว่า 500 คดี ในจำนวนคดีดังกล่าวคิดเป็นคดีของนายทุนเพียง 10 รายที่เหลือเป็นคดีของเกษตรกรรายย่อยทั้งหมด ในพื้นที่ภาคอีสานพบว่าชาวบ้านใน 12 จังหวัด ได้รับผลกระทบอย่างมาก โดยหลังรัฐประหารได้ประมาณหนึ่งเดือน (จตุรงค์ ดาดี 2558) ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม หรือ P-Move พบว่าจำนวนครอบครัวที่ถูกประกาศเรียกรายงานตัวเพื่อยึดคืนพื้นที่มากกว่า 1,700 ครอบครัว โดยส่วนใหญ่อยู่ในภาคอีสานและภาคเหนือ อีกทั้งการยึดพื้นที่ทำกินและดำเนินคดีชาวบ้านในช่วงเวลาเพียง 6 ปีหลังมีคำสั่ง คสช. ดังกล่าว เพิ่มขึ้นถึง 46,600 คดี (นายทุนและนักการเมือง?) (กองบรรณาธิการกรีนนิวส์ 2565) ทั้ง ๆ ที่คำสั่ง คสช. ที่ 66/2557 กำหนดว่าการติดตามผลคดีป่าไม้และดำเนินการฟื้นฟูพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกต้องไม่ส่งผลกระทบต่อประชาชนผู้ยากไร้ ผู้ที่มีรายได้น้อยและผู้ไร้ที่ดินทำกิน ซึ่งอาศัย

อยู่ในพื้นที่เดิมก่อน ยกเว้นผู้บุกรุกใหม่และต้องดำเนินการสอบสวนพิสูจน์เพื่อกำหนดวิธีปฏิบัติให้เหมาะสม และต้องมีการประสานกับภาคประชาชนและองค์กรชุมชน แต่เจ้าหน้าที่เอาจริงเอาจังกับการยึดคืนพื้นที่ของเกษตรกรรายย่อย ตามคำสั่ง คสช. ที่ 64/2557 เสียมาก แต่ละเว้นไม่ทำการยึดคืนพื้นที่ที่สัมปทานเหมืองแร่ พลังงาน และอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นการสร้างความไม่ยุติธรรมในการเข้าถึงฐานทรัพยากร (โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน 2558, จตุรงค์ คำดี 2558, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม 2559)

ปฏิบัติการต่อต้านขัดขืนของประชาชน

เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองไทยเริ่มเปิดมากขึ้น หลังจากการจัดให้มีการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 24 มกราคม 2562 ผ่านการจัดตั้งรัฐบาลประยุทธ์ 2 และ คสช. ก็ยุติบทบาทไป ภาคประชาชนเริ่มออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ยุติปฏิบัติการทวงคืนผืนป่า ชาวบ้านยืนยันสิทธิของตนที่จะดำรงชีวิตอยู่ในป่า ในช่วง 10 ปีมานี้จะเห็นว่าทิศทางขบวนการเคลื่อนไหวป่าชุมชน มีการปรับเปลี่ยนการเคลื่อนไหวผลักดันและรณรงค์จากเดิมที่มุ่งสู่รัฐสภาเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐส่วนกลาง และการตรากฎหมายป่าชุมชนเพื่อรับรองสิทธิชุมชนในระดับชาติ โดยผ่านเครือข่ายองค์กรจัดตั้ง เช่น เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คนก.) และภาคประชาสังคม ไปสู่ทิศทางใหม่ที่หนักแน่นไปยังพื้นที่ของตนเอง เพื่อเจรจาต่อรองและผลักดันโฉนดชุมชนในการจัดการที่ดินโดยชุมชนเอง การเคลื่อนไหวแบบดาวกระจายที่แผ่ขยายตัวลงไปในระดับพื้นที่ต่าง ๆ แทนการผนึกรวมเข้าเป็นกลุ่มก้อนและเครือข่ายเคลื่อนไหวพลระดับชาติ ทั้งนี้เนื่องจากการรณรงค์ผลักดันสิทธิชุมชนในระดับประเทศเกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม รัฐได้ใช้กระบวนการตุลาการเป็นเครื่องมือต่อต้านชุมชนท้องถิ่น การหาข้อยุติไม่ได้ในการถกเถียงประเด็นคนอยู่กับป่า การใช้ประโยชน์จากป่า หรือควรสงวนป่าเอาไว้ และเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เงื่อนไขที่สำคัญมากคือการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งทำให้กระบวนการตรากฎหมายป่าชุมชนไม่คืบหน้า ติดอยู่ในวังวนกระบวนการทางการเมือง

ปัจจุบันภาคประชาชนในนามพีมูฟ (P-Move) ได้รับรองผลักดันกฎหมายเพื่อ

แก้ไขปัญหที่ดินทำกินให้เกิดความเป็นธรรม หรือร่างกฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับคือ (1) พ.ร.บ.ว่าด้วยสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากร หรือที่เรียกกันว่า พ.ร.บ. โฉนดชุมชน (2) พ.ร.บ. ธนาครที่ดิน (3) พ.ร.บ. ภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า (4) พ.ร.บ. กองทุนยุติธรรม (ชนกานัญณ์ พันธุ์เดิมวงศ์ 2559) ทั้งนี้แนวคิดสิทธิชุมชนเป็นพื้นฐานหลักที่สำคัญ ซึ่งการเรียกร้องให้รัฐออกกฎหมายเกี่ยวกับโฉนดชุมชน จะเป็นหนทางหนึ่งในการรับรองสิทธิชุมชนคนอยู่กับป่า

ดังนั้นการปรับเปลี่ยนทิศทางการเคลื่อนไหวใหม่ของภาคประชาชนมีเอ็นจีโอ และองค์กรชาวบ้านเป็นส่วนประกอบหลัก โดยเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเป็นหัวหอกสำคัญในระดับประเทศ (Bencharat Sae Chua 2014) ส่วนในกรณีภาคเหนือตอนบนก็มี กองเลขาสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ที่คอยประสานงานการทำงาน ทั้งนี้จึงเป็นความท้าทายใหม่บนพื้นฐานของการรับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งปรับเปลี่ยน ยุทธศาสตร์เป็นการต่อสู้ที่เน้นการแสวงหาความร่วมมือในพื้นที่ และการเจรจาต่อรองกับข้าราชการและเจ้าหน้าที่รัฐ แทนการเผชิญหน้าต่อต้านขัดแย้งอย่างโจ่งแจ้ง และซึ่งหน้า เช่น การแสวงหาความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ในการออกเทศบัญญัติรับรองและคุ้มครองสิทธิ การเข้าร่วมโครงการพัฒนารูปแบบการใช้ที่ดินแบบยั่งยืน และตอบสนองเศรษฐกิจภายในครัวเรือน และการยื่นขอโฉนดชุมชนในเขตป่า

สำหรับในพื้นที่ป่าแม่เงาซึ่งอยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนและคาบเกี่ยวจังหวัดตาก กว่า 2 ทศวรรษมาแล้วที่กรมอุทยานแห่งชาติและสัตว์ป่ายังไม่ประสบความสำเร็จในการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแม่เงาได้ เพราะข้อโต้แย้งในเรื่องแนวเขตอุทยานป่า และที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชุมชน ซึ่งชาวบ้านและเอ็นจีโอร่วมกันต่อสู้ต่อรองและยื่นสถานการณ์เอาไว้ ผ่านกระบวนการเจรจาเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่อุทยานฯ และรังวัดพื้นที่ทำกินของชุมชนเพื่อกันออกจากเขตอุทยานฯ ทั้งนี้ชุมชนกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่กันมาก่อน มีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่า มีขนบจารีตประเพณีวัฒนธรรมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรในป่าอย่างมีประสิทธิภาพ

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมาชุมชนต่างๆ ได้พัฒนารูปแบบการจัดการป่าบนพื้นฐานจารีตประเพณีวัฒนธรรมให้มีลักษณะเป็นทางการและเป็นรูปธรรมในรูปแบบป่าชุมชน มีการขอขานป่า มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่านุรักษ์ เขตป่าต้นน้ำ เขตป่าใช้สอย

เขตที่ดินทำกิน มีการกำหนดกฎระเบียบในการใช้ป่า ซึ่งเปิดเผยและเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป และในช่วงทศวรรษ 2550 หรือราว 6 ปีมานี้ ชาวบ้านร่วมกับเอ็นจีโอได้ริเริ่มสร้างพื้นที่รูปธรรมโฉนดชุมชน โดยมีศูนย์พัฒนาเครือข่ายเด็กและชุมชนเป็นหนึ่งในองค์กรพี่เลี้ยง ชุมชนในพื้นที่อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน จำนวน 10 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านห้วยม่วง บ้านแม่หลุย บ้านอุมลิ๊ะ บ้านแม่แฮด บ้านแม่หาด บ้านดอย บ้านสบโขง บ้านห้วยมะน้ำ บ้านแม่แพใหญ่ และบ้านอุมลิ๊ะเหนือ ได้ยื่นขอโฉนดชุมชน แต่ยังไม่ได้รับโฉนดชุมชนจากรัฐ

ทั้งนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ ที่ชุมชนจะได้รับโฉนดชุมชนจากรัฐ เพราะในทางปฏิบัติโฉนดชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ถ้าพื้นที่ชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ป่า ไม่ว่าจะเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หรือพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 และชั้น 2 ทั้งนี้รัฐมีเงื่อนไขกำหนดไว้ว่าพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ถ้าเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 หรือป่าโซน C เพื่อการอนุรักษ์จะต้องจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม (EIA) ส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 2 ต้องได้รับการผ่อนผันโดยออกเป็นมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีรับรองโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 ห้ามไม่ให้จัดทำโฉนดชุมชนในพื้นที่เขตป่าไม้หวงห้ามของรัฐ หรือต้องได้รับอนุญาตการใช้ประโยชน์ที่ดินจากกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายใต้การกำกับเชิงนโยบายโดยคณะกรรมการที่ดินแห่งชาติ (คทช.) ด้วย เพราะฉะนั้นปมเงื่อนไขที่รัฐสร้างขึ้นกลายเป็นเทคนิควิทยาแห่งอำนาจในการควบคุมเพื่อกดให้ประชาชนสยบยอมด้วยภาษาของรัฐบาลว่า “จัดระเบียบชุมชน”

รัฐบาลออกคำสั่งให้ทุกพื้นที่ เช่น อุทยานฯ ทำการสำรวจพื้นที่ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนในเชิงปริมาณตัวเลขแล้วส่งผลกลับมา ซึ่งทุกอุทยานฯ ก็จะมีตัวเลขที่เป็นเป้าว่าจะต้องยึดพื้นที่คืนอยู่บริเวณไหน จำนวนเท่าไร และก็จะทำการติดป้ายยึดคืนพื้นที่และจับกุมผู้บุกรุกด้วย ซึ่งในบางพื้นที่เจ้าหน้าที่ติดป้าย แล้วบอกว่าถ้าเจ้าของมาตัดต้นไม้ทิ้งเอง ก็จะไม่ถูกยึดพื้นที่ แต่ถ้าเจ้าหน้าที่มาตัด นอกจากพื้นที่จะโดนยึดแล้วเจ้าของที่บุกรุกจะถูกดำเนินคดีด้วย ส่วนบางกรณีชาวบ้านส่วนหนึ่งกำลังไปเจรจาเพื่อยื้อ แต่เนื่องจากเจ้าของกลัว เพราะถ้าให้เจ้าหน้าที่รัฐมาตัดต้นไม้ จะโดนทั้งคดีและถูกยึดที่ดินด้วย จึงตัดสินใจแอบไปตัดต้นไม้โดยไม่บอกชาวบ้านที่ไปต่อรอง บางรายถูกทหารและเจ้าหน้าที่ป่าไม้เรียกเข้าไป แล้วแจ้งว่าจะยินยอมลงนามคืนพื้นที่ หรือว่าจะ

ให้ดำเนินคดีทางศาล จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีจำนวนพื้นที่ยึดคืนมากที่สุด (สัมภาษณ์
เลาฟั้ง บัณฑิตเทิดสกุล, วันที่ 28 ต.ค. 2561) กรณีบ้านกองอูม ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อบ้าน
ห้วยม่วง ชาวบ้านจำต้องบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูกจำนวน 5 แปลง ซึ่งเป็นพื้นที่ถูกยึดและ
พื้นที่ไร่เก่าของชาวบ้าน

ชาวบ้านอธิบายว่ามีเจ้าหน้าที่เข้ามายึดพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน
(ถ่ายภาพโดย ผู้เขียน)

นโยบายการอนุรักษ์ของรัฐดังกล่าว เบียดขับและกีดกันการเข้าถึงที่ดินทำกิน
ของชาวบ้าน กรณีอุทยานแห่งชาติแม่เงา เป็นตัวอย่างที่รัฐพยายามเบียดขับชุมชน
และกีดกันชุมชนไม่ให้เข้าถึงที่ดินป่าไม้ แม้ว่าการะบวนการของการพยายามกันเขต
ชุมชน หรือที่ดินทำกินออกจากเขตป่า ซึ่งจัดทำมาแล้ว 3-4 รอบในห้วงกว่า 20 ปี

แต่ปัญหายังคาราคาซังเหมือนเดิม ข้อมูลที่ได้กลับมิได้มีการเอาไปใช้ในการตัดสินใจ แก้ไขปัญหาพื้นที่ทับซ้อนอย่างจริงจัง อีกทั้งปฏิเสธไร่หมุนเวียนและพยายามผลักดันชาวบ้านเพื่อนำชุมชนที่อยู่ในลุ่มน้ำชั้น 1 และ 2 ออกจากพื้นที่ แต่เมื่อยังไม่สามารถเอาออกได้ ก็จำกัดพื้นที่ชุมชนไว้ให้อยู่กับที่ โดยการลดพื้นที่ไร่หมุนเวียนลง โดยจับพิกัดพื้นที่ให้เพียงบางส่วนเท่านั้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดหนึ่งที่ทำให้กระทบกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

“ผมมาใหม่ ๆ บินสำรวจ ปาดเหงื่อเลย... เามาหาจุดรวม ตรงนี้ตรงนี้หน่อย คนนี้ได้เยอะ คนที่ได้ 5 ไร่ 10 ไร่ก็มี เราต้องมาเฉลี่ยตรงนี้ให้ได้สัดส่วน... ข้อมูลที่เดินสำรวจ ผมดูแล้วมันก็เยอะ” (หัวหน้าอุทยานแห่งชาติแม่เงา, ที่ทำการอุทยาน, วันที่ 18 พ.ค. 2559)

เมื่อมีสถานการณ์ทวงคืนผืนป่าเข้ามาซ้ำเติมอีกชาวบ้านและภาคประชาสังคมก็ไม่ได้จะนิ่งเฉยดูค้ายหรือยอมจำนน ชาวบ้านตอบโต้ (Counter Discourse) วาทกรรมทวงคืนผืนป่า เช่น สร้างวาทกรรม “ทวงคืนพื้นที่ไร่หมุนเวียน” เครือข่ายชุมชนในเขตป่ารวมตัวกันแสดงเจตนารมย์ต่อสาธารณะในช่วงปลายเดือนกันยายนที่ผ่านมา เพื่อที่จะให้รัฐบาลยุตินโยบายทวงคืนผืนป่า ชาวบ้านถือป้าย มีคำขวัญเป็นต้นว่า “หยุด ทวงคืนผืนป่า จ.มส.... คืนความสุขให้ประชาชน คืนสิทธิชุมชนอยู่ร่วมกับป่า จ.แม่ฮ่องสอน” การสร้างความรู้ในเชิงพื้นที่ที่น่าเสนอภาพแทนไร่หมุนเวียน ในการกันพื้นที่ออกจากที่ป่าของรัฐ

ความคลุมเครือของพื้นที่คือการต่อรองของชาวบ้าน

เมื่อพิจารณาอาณาบริเวณของการต่อรอง ชาวบ้านมักจะมีสถานะอำนาจต่ำกว่ารัฐ ในแง่ของการต่อต้านชัดเจน จึงเป็นสิ่งที่ยากลำบากสำหรับชาวบ้านที่จะไปท้าทายต่อสู้อย่างเผชิญหน้ากับรัฐ โดยผ่านองค์กรจัดตั้ง ทว่าชาวบ้าน ด้วยอำนาจที่น้อยกว่า จะต่อต้านชัดเจนในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นการต่อรองแบบคลาสสิก หรือการต่อรองในชีวิตประจำวัน ด้วยอาวุธของผู้อ่อนแอ (Weapon of the Weak) ตามแนวคิดของ James C. Scott (1985) ซึ่งเราไม่ควรจะคิดแบบโรแมนติก แต่ก็ไม่ใช่ว่าปล่อย

ปะละเลยไป (Moore 1988: 179) ในแง่หนึ่งการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวัน ไม่ได้เรียกร้องถึงการจัดสร้างองค์กร แต่การวางแผนเฉพาะหน้าสามารถกระทำได้โดยง่าย ซึ่งเมื่อถึงเวลาหนึ่งผู้อ่อนแอสามารถผนึกรวมกันได้ และก็สมารถที่จะเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและกฎหมายได้

จากสภาพความเป็นจริงในห้วงเวลาแห่งการควบคุมของคสช. (พ.ศ. 2557-ปัจจุบัน) ชาวบ้านในพื้นที่ที่ไม่ได้อยู่ในฐานะของการต่อต้านขัดขืนแบบเปิดเผยซึ่งหน้า (Public Resistance) หรือแบบชุมนุมประท้วงรวมหมู่ (Collective Protest) ดังนั้นจึงมีคำถามอันหนึ่งว่าเราจะมองการกระทำของชาวบ้านในพื้นที่อย่างไรดี เราจะมองว่าชาวบ้านไม่ได้ต่อต้านขัดขืน แต่สยบยอมกับอำนาจที่ครอบงำกดทับโดยสดุดี หรือมองว่าการกระทำของชาวบ้านเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการของการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวัน (Routine Resistance) จะได้หรือไม่

เมื่อเร็ว ๆ นี้นักวิชาการในกลุ่มผู้ไร้เสียงศึกษา (Subaltern Studies) ได้ทบทวนเกี่ยวกับการต่อต้านของผู้ไร้เสียง (Subaltern Resistance) ใหม่ โดยเสนอว่าการต่อต้านสามารถจะคิดรวบยอดว่าเป็น “การต่อรอง” มากกว่าจะเป็นการปฏิเสธอำนาจทางสังคม (Negation of Social Power) (Chandra 2015) ทำนองเดียวกัน งานชิ้นนี้ได้ชี้มนทัศน์การต่อต้านขัดขืนในแง่ของการต่อรองในชีวิตประจำวัน เป็นแนวทางการวิเคราะห์ปฏิบัติการของการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยชาวบ้านด้วย ซึ่งละม้ายคล้ายคลึงกับแนวคิดการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวัน (Everyday Forms of Resistance) ตามที่ James C. Scott (1985) ได้นำเสนอไว้ก่อนแล้ว

จากพื้นฐานที่มองว่าความคิดสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการกระทำของชาวบ้านยากจนที่ไร้อำนาจ (Disempowered) ซึ่งในสภาพเงื่อนไขที่ไม่สามารถไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบพลิกฟ้าคว่ำแผ่นดินได้ ชาวบ้านที่ไร้อำนาจกลับอยู่ในสภาพที่ถูกขูดรีดอาวดเอาเปรียบจากผู้มีมี ผู้ไร้อำนาจหาทางเล็ดลอด (Subvert) โครงสร้างและความสัมพันธ์ที่ครอบงำและมีบางหนทางด้วยที่คนยากจนไร้อำนาจประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของตนโดยไม่ได้เปล่งเสียง (Voicing) ของการต่อต้านอำนาจครอบงำเชิงอุดมการณ์อย่างเปิดเผย แต่ปฏิบัติการที่มีศักยภาพหรือด้วยแหล่งทรัพยากรอย่างอื่น ในฐานะที่เป็นศิลปะแห่งการต่อต้านขัดขืน (Art of Resistance) ไม่ว่าจะเป็นวิธีการแสดงออกทางวาจาและท่าทาง การเล่าขานข่าวลือ

การนิเทศ ปกปิดปลอมตัว กลเม็ดเคล็ดลับทางภาษาที่ดูอ่อนน้อมถ่อมตน การเปรียบอุปมาอุปไมย นิทานพื้นบ้าน ท่าทางเชิงพิธีกรรม ไม่เปิดเผยชื่อ ไม่ระบุตัวตน (Scott 1990: 57, 137, 162; Cheater 1999: 5)

ทำนองเดียวกัน งานศึกษาในบริบทของการเมืองสิ่งแวดล้อมไทยที่ผ่านมา ก็สะท้อนปรากฏการณ์รูปธรรมชัดเจน เช่น ประเสริฐ ตระการศุภกร (2551) ซึ่งให้เห็นถึงการตอบโต้แบบผู้ไร้อำนาจในชุมชนป่าเกาะญอแห่งหนึ่งในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งชาวบ้านไม่ได้ยอมแพ้ต่อผู้มีอำนาจไปเสียอย่างราบคาบ หรือว่าจะยอมรับการถูกเบียดเบียนคุกคามโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้ชาวบ้านไม่ยอมรับอำนาจและการกระทำของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ในการเข้ามาปลูกป่าทับที่ไร่มุมนเวียน เนื้อหาสามารถสรุปได้ดังนี้

“ชาวบ้านเริ่มมีการตอบโต้เป็นรายบุคคลในระยะแรก ๆ ด้วยการรื้อถอนต้นกล้าที่หน่วยงานเข้ามาปลูกในทุ่งไร่ของชาวบ้าน หัวหน้าหน่วยต้นน้ำเริ่มแสดงอำนาจ ด้วยความโหดเหี้ยม ช่มชู้ ชาวบ้าน แม้กระทั่งแม่บ้านและเด็กที่ไปเก็บเผือกเก็บมันในไร่ก็ ชูจับกุม ชาวบ้านรายหนึ่งถอนต้นกล้าของป่าไม้ถูกจับได้ จึงเกิดการต่อรองกันขึ้นระหว่างป่าไม้กับชาวบ้าน ผู้นำและตัวหลัก ๆ ในหมู่บ้านจึงต่อรองว่าจะขอส่งไปอีกวันหนึ่ง ยังไม่ยอมให้จับไปในวันนั้น จากนั้นก็แอบกระซิบบอกกล่าวชายคนนั้นให้หนีไปอยู่บ้านญาติที่อื่นก่อน รอให้ชาวบ้านจัดการไกล่เกลี่ยให้เรื่องเย็นลงแล้วค่อยกลับมา ชาวบ้านบางรายถูกเจ้าหน้าที่ข่มขู่ฆ่าปาดคอ หรือยิงทิ้ง ชาวบ้านรายหนึ่งไม่ยอมให้ป่าไม้มาปลูกป่าในพื้นที่ไร่เหล้าของตน จึงตั้งใจถอนกล้าไม้ทิ้ง แต่ถูกเจ้าหน้าที่จ่อปืนที่ศีรษะ หลังจากนั้นก็ไม่ถอนกล้าไม้ออก แต่นำกล้าไม้ฝัง เช่น มะม่วง และกล้วย มาปลูกคู่กับกล้าไม้ของป่าไม้แทน”

การคุกคามของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และความไม่เป็นธรรมที่ดำเนินการ โดยอ้างกฎหมายและนโยบายการอนุรักษ์ป่าที่ทรงพลังอำนาจมาก ซึ่งยากที่ชาวบ้านจะทัดทานต่อผู้ได้สำเร็จ ชาวบ้านเห็นอยู่กับตาว่าตนมีสิทธิทำกินในพื้นที่ไร่ของตนเอง จึงต่อต้าน

ชัดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยใช้อาวุธของผู้อ่อนแอในการตอบโต้กับฝ่ายมีอำนาจแบบไม่เผชิญหน้า ในช่วงแรก ๆ นั้นจะมีลักษณะต่างคนต่างได้ตอบและสู้ ไม่กระทำเป็นกลุ่มเป็นก้อน การตอบโต้แบบอ้อม ๆ ไม่เผชิญหน้าโดยตรง บางครั้งใช้กลวิธีแบบอ้อมค้อม ละมุนละม่อมด้วยการเจรจาเพื่อหลีกเลี่ยงความรุนแรง (ประเสริฐ ตระการศุภกร 2551)

ส่วนในกรณีชุมชนในป่าแม่เงา ผู้เขียนสำรวจพบว่าชาวบ้านต่อสู้ในหลายมิติด้วยกัน เช่น การต่อรองเรื่องสิทธิ ซึ่งสิทธิในที่ดินสำหรับชุมชนนั้น เป็นเรื่องใหญ่และสำคัญมาก ชาวบ้านกังวลใจเพราะรัฐเร่งประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งทับลงบนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของตน ไม่รับรองสถานะสิทธิในที่ดินของชุมชนในเขตป่าได้ ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมาย อย่างไรก็ตามภาคประชาชนพยายามสถาปนาสิทธิชุมชนขึ้นมา ในรูปแบบของการจัดการโฉนดชุมชนในระดับพื้นที่ แม้ว่าจะยังไม่มีกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนก็ตาม ชุมชนพยายามสร้างพื้นที่รูปธรรม โดยการสนับสนุนจากเอ็นจีโอในพื้นที่และเครือข่ายปฏิรูปที่ดินในระดับภาค แต่การสร้างพื้นที่รูปธรรมโฉนดชุมชน พบว่ายังไม่คืบหน้าหรือผลักดันในเชิงนโยบายให้สำเร็จลุล่วงได้จริง

ในแง่ของปฏิบัติการในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การเจรจาระหว่างรัฐกับชุมชนว่าแนวเขตป่าควรจะอยู่ตรงไหน จะเห็นได้ว่า ด้านหนึ่งชาวบ้านสามารถตั้งสถานการณ์ไม่ให้รัฐประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแม่เงาได้อย่างยาวนาน ส่วนอีกด้านหนึ่ง รัฐใช้เทคโนโลยีสารสนเทศทางภูมิศาสตร์สมัยใหม่ในการจับพิกัดกำหนดขอบเขตป่าและพื้นที่ทำกินแบบรายแปลง ซึ่งการต่อรองในพื้นที่ก็ยังมีข้อสงสัยว่าจะได้ผลมากน้อยแค่ไหน เมื่อความรู้/อำนาจภูมิศาสตร์สมัยใหม่ หรือเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ อยู่ในการควบคุมของภาครัฐ ไม่ใช่อยู่ในมือชาวบ้านหรือเอ็นจีโอแต่อย่างใด

แม้ว่าทุกฝ่ายจะเข้าร่วมดำเนินการจับพิกัดแนวเขต แต่ก็พบว่าอำนาจของชาวบ้านในการต่อรองแนวเขตหรือขอบเขตพื้นที่ชุมชนยังมีค่อนข้างจำกัด ซึ่งขอบเขตจะอยู่ตรงไหนขึ้นอยู่กับดุลพินิจของเจ้าหน้าที่ป่าไม้เท่านั้น ชาวบ้านมีหนทางเดียวคือพยายามต่อรองให้เสียพื้นที่น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น กรณีตำบลแม่หวด อำเภอกำแพงแสน จังหวัดตาก ชาวบ้าน ระบุว่า

“เริ่มรื้อวัดที่ดินหลังปี พ.ศ. 2545 เมื่อทรัพยากรจังหวัด (ป่าไม้จังหวัด) เข้ามาดำเนินงาน แต่ตรงป่าที่บเขาไม้วัดให้ ตรงไหนวัดให้ได้ก็ได้”
(สำรวจข้อมูล บ้านแม่อมกิ, วันที่ 18 พฤษภาคม 2559)

ในท่ามกลางสถานะที่ชุมชนถูกปฏิเสธสิทธิหรือยังไม่ได้รับการยอมรับทางด้านกฎหมาย บ่อยครั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้อาศัยกฎหมายแสวงหาประโยชน์เช่น กรณีบ้านแม่หลุย ชาวบ้านต่อรองกับหน่วยงานการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคในการดึงงบประมาณ และต่อรองกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ให้อนุญาตเดินสายไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตป่าได้ แต่เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการปักเสาและเดินสายไฟฟ้ามีผลประโยชน์แอบแฝงอยู่ด้วย เพราะทำการตัดไม้ตามแนวเสาไฟฟ้าโดยไม่ได้รับอนุญาตอย่างถูกต้อง จนเป็นข่าวและคดีความ แต่เกิดเป็นภาพว่าชาวบ้านร่วมกระทำความผิดครั้งนี้ด้วย แต่ชาวบ้านพยายามแก้ภาพลักษณ์ โดยแสดงความบริสุทธิ์ใจให้เจ้าหน้าที่และบุคคลภายนอกเห็นว่า ตนไม่ได้เกี่ยวข้องกับการตัดไม้ การตัดต้นไม้ตามแนวสายส่งไฟฟ้าโดยไม่ถูกต้องดำเนินการไปโดยตัวเจ้าหน้าที่เอง ชาวบ้านถูกเจ้าหน้าที่เรียกไปสอบสวน ตัวแทนชาวบ้าน ระบุว่า

“สถานการณ์เปลี่ยนแปลงทุกวัน ป่าไม้ ตำรวจ ขึ้นมาสอบถามให้ชาวบ้านเล่าเหตุการณ์เราจึงเรียกแกนนำมาประเมินสถานการณ์ว่าตำรวจสอบใครไปบ้าง ซึ่งเราเรียนรู้จากเครือข่าย สกน. แล้วเราก็ได้วางแผน ถ้าไม่ได้ไปเรียนรู้มา โดนสอบ เป็นคนอื่นคงจะถอย... ชาวบ้าน 30 คนโดนสอบ เรามีการวางแผนไว้ก่อน” (บ้านแม่หลุย, วันที่ 17 พฤษภาคม 2559)

อาสาสมัครแกนนำได้รับความรู้จากการอบรม และการศึกษาดูงานเช่น ความรู้เกี่ยวกับกฎหมาย สิทธิการอยู่ในเขตป่า สิทธิในการต่อรองกับเจ้าหน้าที่กรณีที่ดิน และการทำแผนที่ ตัวแทนอาสาสมัคร กล่าวว่า

“...สิ่งที่ดีก็เอามาปรับใช้ในชุมชน เมื่อก่อนเจอป้าไม้ ชนตามผ
หย่อนลง หลังอบรมเห็นป้าไม้เป็นเพื่อนเหมือนๆ กันกับเรา ไม่กลัว
ตำรวจ มีความกล้ามากขึ้น เราต่อรองได้ เมื่อก่อนตำรวจจะถามว่า
ซื้อบัตร (ประชาชน) มาหรือเปล่า? อีกร้อยอย่างเราพูดไม่ขัด เราก็กลัว...
เจ้าหน้าที่มีแผนที่คุมหมดเราอบรมเรามีกฎระเบียบชัดเจน 3 ปี 5 ปี
ชาวบ้านต่อรอง เราทำมาก่อน มีคนยืนยัน คุณถ่าย (ภาพถ่าย)
ปีไหน! เราลงตรวจสอบพื้นที่ได้” (เวทีประชุม บ้านแม่หลุย,
วันที่ 17 พฤษภาคม 2559)

ภายใต้เงื่อนไขที่ไม่มีกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนในเขตป่า เจ้าหน้าที่ป่าไม้
อาศัยกฎหมายป่าไม้ที่มีอยู่ในการบริหารจัดการป่าแม่เงา ซึ่งก็เปิดช่องให้เจ้าหน้าที่ป่า
ไม้บางคน แสวงหาผลประโยชน์และเอารัดเอาเปรียบชาวบ้านในพื้นที่ได้ เช่น ตรวจจับ
รื้อใดชาวบ้านที่สร้างบ้านหลังใหม่หรือปรับปรุงบ้านหลังเดิม ซึ่งชาวบ้านมักจะโดน
ข้อหาว่ามีไม้หวงห้ามในครอบครองโดยไม่ได้รับอนุญาต จะต้องถูกดำเนินคดี แต่ถ้า
จะไม่ให้เจ้าหน้าที่ตำรวจดำเนินคดี ชาวบ้านก็ต้องจ่ายเงินให้ตามที่เรียกเก็บ เป็นต้น
ในความรู้สึกของชาวบ้านเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่เป็นธรรม เพราะที่จริงเป็นความ
จำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิตที่ชาวบ้านจะต้องได้รับ แต่เจ้าหน้าที่อ้างกฎหมาย ดังนั้น
แทนที่ชาวบ้านแต่ละรายจะเจรจากับป่าไม้ ในการสร้างบ้านใหม่หรือขยายหรือต่อเติม
บ้านเก่า ซึ่งเป็นประเด็นร่วมของคนในชุมชน มิใช่เป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละครอบครัว
ที่จะต้องเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นราย ๆ ไป ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อ
พยายามที่จะสร้างอำนาจในการต่อรอง เพราะแต่ละคนอำนาจการต่อรองน้อย ทำให้
ถูกรีดไถมาก อีกทั้งยังมีคณะกรรมการหมู่บ้านกำกับดูแลในเรื่องนี้ ซึ่งบรรเทาการถูก
รื้อไถลงไปได้บ้าง ตัวแทนชาวบ้าน ระบุว่า

“เจ้าหน้าที่ป่าไม้จะเข้ามาในหมู่บ้าน ถ้าพบว่าใครกำลังสร้าง
บ้านหลังใหม่ หรือปรับปรุง เขาจะอ้างว่าผิดกฎหมาย ถ้าจะไม่
ให้เขาจับกุม เราก็ต้องจ่ายเงิน บางครั้งถูกเรียกเก็บ 2,000 บาท
ชาวบ้านจำยอมก็ต้องจ่ายให้ ตอนนี้เราตั้งกรรมการช่วยในการ

เจรจาไกล่เกลี่ยกับเจ้าหน้า ไม่ต้องจ่ายมาก ต่อเติมบ้านก็จ่าย 500 บาท แต่ถ้าสร้างบ้านใหม่เลย เจ้าของบ้านจะต้องจ่ายเป็นเงินจำนวน 1,000 บาทแต่เราก็กังต้องจ่ายอยู่ที่ป่าไม่เป็นเงิน” (บ้านแม่ลาดี, วันที่ 19 พฤษภาคม 2559)

จากปัญหาดังกล่าวในแง่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งในปัญหาเขตอุทยานฯ แม่เงา ซึ่งทับที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชาวบ้าน หรือที่รัฐพยายามที่จะยึดพื้นที่คืนไปทำเป็นป่าอนุรักษ์ โดยกฎหมายและนโยบายที่แข็งทื่อตายตัวได้กดทับชุมชน ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดิน ชุมชนในแม่เงาสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งไม่มีกฎหมายรับรองสิทธิชุมชน ชาวบ้านแม่เงาต่อรองสิทธิกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ผ่านกระบวนการวังวัดแนวเขตป่าและที่อยู่ที่ทำกิน และพยายามสร้างพื้นที่รูปธรรมของโฉนดชุมชน ซึ่งเน้นปฏิสัมพันธ์ของความร่วมมือมากกว่าด้านของความขัดแย้ง

แม้ว่าจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ให้แก่ไขปรับปรุงกฎหมายที่กดทับชาวบ้านอย่างแข็งทื่อและตายตัว แต่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ภายใต้งบเงื่อนไขของระเบียบกฎหมายที่ไม่เอื้อต่าง ๆ เหล่านี้ บิบบังคับชุมชนอย่างไม่เป็นธรรม ซึ่งชาวบ้านได้ใช้วิธีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ระดับปฏิบัติงานที่อยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องยาวนาน (บางคนอยู่นานจนกระทั่งได้หญิงชาวบ้านเป็นภรรยา) เพื่อให้สามารถเจรจาต่อรองกันได้ และไม่ให้เกิดความขัดแย้งกันมากขึ้น ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่พื้นที่กับชาวบ้านมีความอ้อมอ้อมต่อกัน ซึ่งเป็นความยืดหยุ่นที่ไม่ตายตัว เอื้อให้ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนต่อไปได้ โดยไม่ต้องถูกบังคับอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน ขณะเดียวกันก็มีเจ้าหน้าที่บางคนที่ย้ายช่องโหว่ของกฎหมายป่าไม้แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งชาวบ้านได้รวมตัวกันสร้างอำนาจการต่อรองขึ้นในชุมชน เพื่อลดการถูกกดขี่และเอารัดเอาเปรียบอย่างไม่เป็นธรรม จากพนักงานป่าไม้บางรายในพื้นที่อีกด้วย

โดยทั่วไปคนมักจะมองว่ารัฐกำหนดนโยบายอนุรักษ์ป่าและออกกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ มาเป็นกลไกในการควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีหน่วยงานราชการที่เป็นผู้นำนโยบายไปปฏิบัติตามระเบียบกฎหมายที่ได้มอบอำนาจไว้ แต่แทนที่กฎระเบียบทางกฎหมาย และนโยบายการอนุรักษ์จะถูกนำไปปฏิบัติและ

บังคับใช้อย่างจริงจังในพื้นที่ บ่อยครั้งชุมชนและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่กลับสร้างสัมพันธไมตรีในการประนีประนอมกัน เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ ผ่านการเจรจาต่อรองกัน ส่งผลให้กฎหมายหรือกฎหมายไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเสมอไป แต่มีลักษณะยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ซึ่งทำให้คนเล็กคนน้อยสามารถอยู่รอดได้

แน่นอนว่าการที่ชาวบ้านจำต้องจ่ายเงินเช่นการสร้างหรือปรับปรุงบ้านเป็นการขูดรีดเอารัดเอาเปรียบของเจ้าหน้าที่ ซึ่งฉวยโอกาสโดยอาศัยช่องว่างหรือช่องโหว่ของกฎหมาย แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวหรือของพวกพ้อง แต่เจ้าหน้าที่เหล่านี้ก็ไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะสามารถบังคับใช้กฎหมายป่าไม้ได้อย่างสมบูรณ์เบ็ดเสร็จ ดังนั้นชาวบ้านจึงฉวยใช้สถานการณ์ดังกล่าว แม้ว่าจะยังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอำนาจของกฎหมายป่าไม้ให้เอื้อกับชุมชนในเขตป่า แต่ก็เป็นเงื่อนไขในการสร้างอำนาจการต่อรอง ที่แม้ว่าจะมีอำนาจไม่มากนักก็ตาม เพราะฉะนั้นดูเหมือนว่าชาวบ้านตกอยู่ในภาวะจำยอมที่แทบจะไม่มีทางเลือก แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้สยบยอม (Passive) กับการกดทับจากอำนาจรัฐอย่างสิ้นเชิง ในเมื่อสถานการณ์ที่ยังไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้ ดังนั้นจะอย่างไรจึงจะให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ แล้วอะไรเล่าจะเป็นกลยุทธ์ของชาวบ้านที่ด้อยอำนาจเหล่านี้ ที่จะเปิดช่องว่างให้คนเล็กคนน้อยได้มีปล่องอากาศหายใจอยู่ต่อไปได้

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของกฎหมายและนโยบายเป็นสิ่งที่ไกลเกินฝัน หรือเกินความสามารถของชุมชนเพียงลำพังที่จะทำได้ ซึ่งในทางทฤษฎีผู้เขียนมีข้อถกเถียงว่า การต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวันของผู้ไร้อำนาจหรือผู้ไร้เสียงเหล่านี้ไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างระดับใหญ่ของสังคมได้ แม้ในทางปฏิบัติจะทำให้เกิดความร่วมมือ หรือเกิดสภาวะยืดหยุ่นในปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ซึ่งสอดคล้องกับการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวันโดยใช้อาวุธของผู้อ่อนแอที่ Jams C. Scott (1985; 1990) ได้เสนอไว้ เช่น การซุกซิบนิรโทษ คำทอเจ้าหน้าที่ลับหลัง (ว่าไร้ศีลธรรม) ลักลอบตัดไม้ในป่า แต่ปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านสร้างบ้านหรือต่อเติมบ้าน จำยอมต้องจ่ายเงินเมื่อถูกเรียกเก็บจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้บางคนในแง่ของกฎหมายดูราวกับว่าเป็นการสมคบคิดกันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐในการกระทำผิดกฎหมาย แต่ในความเป็นจริงนั้น เนื่องจากชาวบ้านอยู่ในสภาวะ

จ่ายอม มิเช่นนั้นก็จะอาจถูกดำเนินการตามกฎหมาย สำหรับชาวบ้านทำอย่างไรที่จะ
 ฝ่าฟันจากหนักให้เป็นเบาได้ ซึ่งก็ด้วยการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อรอง ภายใต้กรอบโครง
 ใหญ่ของกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมกับคนที่อยู่ในป่า ไม่ใช่แค่จ่ายเงินให้เรื่องจบ ๆ กัน
 ไปเท่านั้น อย่างไรก็ตามเอาเข้าจริงในแง่กฎหมายก็ไม่ได้แก้ไข และชาวบ้านยังกลายเป็น
 ผู้กระทำผิดกฎหมายเสียเองอีกด้วย ท้ายที่สุดโครงสร้างรัฐที่รวมศูนย์อำนาจการ
 จัดการทรัพยากรไว้เบื้องหลัง ที่ชาวบ้านต่อสู้ขัดขืน ก็ไม่ได้รู้สึกรู้สอะไรด้วย

ในการต่อสู้ต่อรองเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในเขตป่า ชาวบ้านได้แสวงหา
 กลวิธีต่าง ๆ เพื่อให้อยู่รอด หรือสร้างยุทธศาสตร์ความอยู่รอด (Survival Strategies)
 ของตน ไม่ว่าจะเป็นต่อรองสิทธิในเรื่องการกันเขตที่อยู่อาศัยและที่ทำกินออกจาก
 เขตป่า การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติงาน และการรวมกลุ่ม
 ภายในชุมชนเพื่อสร้างอำนาจการต่อรอง กลยุทธ์ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นโดยอาศัยช่องว่าง
 ของกฎหมาย ซึ่งอาจจะผิดกฎหมายด้วยก็ได้ แต่ก็ช่วยให้ชาวบ้านสามารถเจรจาต่อรอง
 กับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และช่วยลดการเผชิญหน้าระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐได้ระดับหนึ่ง
 อย่างไรก็ตามยุทธศาสตร์ความอยู่รอดดังกล่าว ยังไม่มีศักยภาพมากเพียงพอ ที่จะไป
 เปลี่ยนแปลงนโยบายหรือกฎหมายที่แข็งทื่อตายตัวและกดทับชุมชนในระดับที่สูงกว่าได้
 ซึ่งเป็นแต่เพียงการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ในการดำเนินชีวิต ซึ่งก็
 ตอกย้ำข้อจำกัดของการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวัน (Moore 1988) ดังนั้นการต่อรอง
 ได้หรือไม่ ได้ในระดับไหน หรือจะใช้การต่อรองในความหมายจริงหรือเปล่า จึงเป็น
 ประเด็นที่ควรพินิจพิจารณาให้มาก เพราะสิ่งที่ปรากฏให้เราเห็นเป็นเหมือนการต่อต้าน
 ขัดขืน แต่อาจจะไม่ได้ต่อต้านขัดขืนจริงก็ได้ หรือเป็นการต่อต้านขัดขืนในอาณาบริเวณ
 เฉพาะ เพราะเราต่อรองในสิ่งที่เรียกว่าโครงสร้างเล็กลำที่ใหญ่มากกว่าและมองไม่เห็น
 ขัดเจน เพราะฉะนั้นต้องระมัดระวังว่าสิ่งที่เราเห็นว่าต่อรองหรือต่อต้านขัดขืนที่ปรากฏ
 มากมาย ในความเป็นจริงเราต่อรองในสิ่งที่ใหญ่กว่าจุดตรงนั้นโดยไม่รู้ตัวก็เป็นได้

เรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านในทำนองเดียวกันนี้ มักจะทำให้เกิดความเข้าใจ
 ผิดว่าชาวบ้านจะติดอยู่กับเรื่องเฉพาะหน้าอย่างเดียว หรือปัญหาในชีวิตประจำวัน
 เท่านั้น (Scott 1985) และไม่ได้มีวิคิดเชิงนามธรรมหรือมีจินตกรรมชุมชน (Anderson
 1983) ในการต่อต้านขัดขืนในระนาบที่สูงกว่า (Vandergeest 1990) แต่จะเห็นว่ามี
 รูปธรรมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ที่กลุ่มองค์กรชาวบ้าน เครือข่ายชุมชน และเอ็นจีโอ เช่น เครือข่ายปฏิรูปที่ดิน ได้สานความสัมพันธ์และร่วมกันรณรงค์ผลักดันในเชิงนโยบาย ซึ่งก็สะท้อนจินตกรรมชุมชนที่คนท้องถิ่นพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรภายใต้ปฏิสัมพันธ์กับรัฐ

สตรีนิยมว่าด้วยพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในชุมชน

งานศึกษาส่วนใหญ่ รวมทั้งป่าชุมชนด้วย มักให้ความสนใจในปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ แต่มักไม่ค่อยให้ความสนใจต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับรัฐมากนัก ในประเด็นนี้ McKinnon (1989) ได้เสนอว่าผู้หญิงกับผู้ชายสัมพันธ์กับรัฐไม่เหมือนกัน ซึ่งโครงสร้างรัฐและนโยบายต่าง ๆ ของรัฐก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้หญิงและผู้ชายที่แตกต่างกัน อีกทั้งผู้หญิงอยู่ในตำแหน่งอาณานิคมระหว่างความสัมพันธ์แบบเครือญาติและโครงสร้างของรัฐ ซึ่งผู้ชายไม่อยู่ หมายความว่า ความสำเร็จของกลุ่มสตรีและศักยภาพของผู้หญิงแต่ละคนขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้หญิงในการต่อรองกับทั้งสามีของตนหรือผู้ชายในวงศัวน และกับตัวแทนและสถาบันของรัฐ (ผู้ชายก็ต่อรองกับตัวแทนและสถาบันของรัฐเช่นกัน แต่แทบจะไม่ถูกกำกับโดยโครงสร้างความสัมพันธ์กับภรรยาของตน) (Moore 1988, 183-184)

เรามักจะทึกทักเอาว่าธรรมชาติของผู้ชายจะสัมพันธ์กับการเมืองแบบทางการและเข้าใจไปว่าผู้หญิงไม่สนใจการเมือง หรือกล่าวอีกอย่างได้ว่าการเมืองไม่ใช่เป็นธรรมชาติของผู้หญิง แต่ในสภาพความเป็นจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น ถ้าเราจะตระหนักในกิจกรรมทางการเมืองของผู้หญิง แม้ว่าผู้หญิงจำนวนไม่มากนัก ที่เข้าร่วมการเมืองแบบทางการก็ตาม ปัญหาก็คือว่ามุมมองของเราเองที่แยกปริณทลสาธารณะทางการเมือง (Political Public Sphere) ออกจากปริณทลครัวเรือน (Domestic Sphere) เพราะฉะนั้นกิจกรรมและความตระหนักของผู้หญิงไม่ใช่เป็นเรื่องส่วนตัวหรืออยู่ในขอบเขตครัวเรือน แต่เป็นการเมืองต่างหาก ซึ่งมีนัยที่กว้างขวางกว่า ข้อถกเถียงของนักสตรีนิยมก็คือเรื่องส่วนตัวคือการเมือง ซึ่งสะท้อนความหมายของการเมืองเชิงกว้างครอบคลุมข้อคำนึงของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นความไม่เสมอภาคในครัวเรือน เรื่องเพศวิถี รูปแบบของการเสนอภาพแทนความเป็นหญิง การเข้าถึงทรัพยากรที่เท่าเทียมสำหรับผู้หญิง

และอื่น ๆ ดังนั้นเราจะตระหนักถึงการต่อต้านขัดขืนของผู้หญิงเหล่านี้อย่างไร (Moore 1988: 178-179)

งานศึกษาของ James C. Scott (1985) เองก็ได้เสนอรูปแบบของการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวันของผู้หญิงเอาไว้ที่น่าสนใจเช่นกัน กรณีสังคมชาวนามาเลเซีย ผู้หญิงมีส่วนหลักในการปลูกและเกี่ยวข้าวพวกเธอคิดว่าบาตรเจ้าของนาที่พยายามจะเอาเครื่องจักรเกี่ยวข้าวมาทดแทนแรงงานเพราะกระทบกับผู้หญิงอย่างมาก พวกผู้หญิงจึงเป็นหัวหอกในการต่อต้านขัดขืน พวกเธอไม่ยินดีที่จะปลูกข้าวให้เกษตรกรรายที่นำเครื่องจักรเข้าร่วมเกี่ยวข้าว พวกผู้หญิงเหล่านี้ไม่ได้ปฏิเสธการรับจ้างปลูกข้าว เพียงแต่ถ่วงเวลาการปลูกให้เลื่อนออกไป ซึ่งสร้างความตระหนักให้แก่เจ้าของนารายที่เคยนำเครื่องจักรมาร่วมเกี่ยวข้าวเมื่อฤดูการเก็บเกี่ยวก่อน ซึ่งยังไม่ได้ปลูกข้าว เมื่อเห็นต้นข้าวที่พวกผู้หญิงที่ปลูกให้แก่เกษตรกรรายอื่นไปแล้วเริ่มเขียวขจี นั่นก็คือสงครามประสาทได้เริ่มต้นขึ้น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรจำนวน 6 ราย บอกว่าจะจ้างแรงงานจากนอกหมู่บ้านมาทำการเพาะปลูกข้าวแทนซึ่งเมื่อถึงจุดนี้สงครามประสาทก็สิ้นสุดลง เพราะบรรดาผู้หญิงเองก็กลัวว่าจะสูญเสียงานปลูกข้าวให้กับคนนอกไปอย่างถาวรจริง ๆ (Scott 1985, 250-251) แม้ว่าเรื่องราวนี้จะเน้นที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวนาสตรีกับเจ้าของที่ดิน แต่เมื่อพิจารณาในภาพบริบทใหญ่ ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวเกี่ยวข้องกับนโยบายการส่งเสริมและพัฒนากษัตริย์ของประเทศมาเลเซียด้วย ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของความเปลี่ยนแปลงที่ต้องนำมาพิจารณา

งานศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพศภาวะ (Gender Power Relation) หรือผู้หญิงกับสิทธิชุมชน² แม้ว่าจะมีไม่มากนักในประเทศไทย แต่เท่าที่มีอยู่ก็มีนัยในหลายประเด็น เช่น บทบาททางเพศ และผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะ เป็นต้น ดังตัวอย่างกรณีการเคลื่อนไหวป่าชุมชนไทย ก็สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงอยู่ในระหว่างปฏิสัมพันธ์กับรัฐและผู้ชายด้วยเช่นกัน เช่น วิเศษ สุจินทรัพย์ (2544) สนใจศึกษาการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน โดยเน้นความรู้และสิทธิของผู้หญิงในการเข้าถึง ควบคุม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชน ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเพศภาวะ ภายใต้บริบทของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสภาพแวดล้อมขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีชนบทที่เคลื่อนจากปริณทลครัวเรือนสู่พื้นที่สาธารณะ

ซึ่งจากบทบาทที่แอบแฝง (Camouflage) ไปสู่บทบาทในการเข้าร่วมตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะของชุมชน ทั้งนี้ผู้หญิงเคลื่อนไหวทั้งภายในและภายนอกชุมชน สิ่งสมประสงค์ และเพิ่มพูนความรู้และทักษะ จนมีความมั่นใจและสามารถทำงานร่วมกับผู้ชายได้

ในพื้นที่แม่เงาก็เช่นกัน ผู้หญิงกะเหรี่ยง เช่น แม่หลวงบ้านแม่หลุย (ผู้ใหญ่บ้านสตรี) ได้มีโอกาสออกไปภายนอกและได้เรียนรู้ขั้นตอนกระบวนการทำงานและการวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งได้รับการอบรมเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิง และการพัฒนาศักยภาพของสตรี แม่หลวง แสดงทัศนะที่ก้าวหน้าว่า

“เมื่อก่อนผู้หญิงอยู่บ้านทำงานและเลี้ยงลูกอย่างเดียว ตอนนี้
ต้องลุกขึ้น ต้องเข้มแข็ง เปิดหูเปิดตา ต้องลุกขึ้นเคียงข้างผู้ชาย”
(เวทีประชุม บ้านแม่หลุย, วันที่ 17 พฤษภาคม 2559)

ยิ่งกว่านั้นผู้หญิงได้เรียนรู้ว่าไม่ใช่เฉพาะตนเองที่ประสบปัญหาที่ดินในเขตป่า ซึ่งการได้ออกไปรับรู้ข้อมูลข่าวสารภายนอก ทำให้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว หรือจมอยู่กับปัญหาของตนเองอย่างเดียว แต่เกิดความรู้สึกร่วมว่าคนอื่น ๆ ก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกันกับตน หรือต้องเผชิญปัญหาหนักหนาสาหัสมากกว่าด้วยซ้ำไป แม่บ้านท่านหนึ่งเล่าว่า เมื่อไปอบรมแล้วได้รับรู้ว่าชาวบ้านที่อื่นได้รับผลกระทบจากปัญหาความขัดแย้งเรื่องที่ดินป่าไม้ อย่างรุนแรง ซึ่งปัญหาความรุนแรงดังกล่าวยังไม่เกิดกับหมู่บ้านของตนในขณะนั้น แต่ตนเองเข้าใจแจ่มชัดเมื่อเกิดกรณีติดต้นไม้ตามแนวสายส่งไฟฟ้าภายในหมู่บ้าน

“แฟนโดนสอบสวนเรื่องไฟฟ้า ทำให้นึกถึงเรื่องที่ได้ไปอบรมมา”
(เวทีประชุม บ้านแม่หลุย, วันที่ 17 พฤษภาคม 2559)

ในการปลูกสร้างบ้านใหม่หรือต่อเติมบ้านหลังเดิม ชาวบ้านในหมู่บ้านปางทองหลายรายถูกเรียกเก็บเงินและทรัพย์สินจำพวกสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่ รวมทั้งเหล้า ถ้าไม่มีการเจรจาตกลงกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไว้ก่อน ชาวบ้านจะต้องสูญเสียเงินและทรัพย์สินจำนวนมาก การสร้างบ้านหลังเล็ก ชาวบ้านจะถูกเรียกเก็บ 1,000 บาท แต่ถ้าบ้านหลังใหญ่

ต้องจ่ายสูงถึง 2,000 บาท ซึ่งผู้หญิงหลายคนเล่าเหตุการณ์ที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาตรวจภายในหมู่บ้าน แล้วเรียกเก็บเงินและทรัพย์สินว่า

“ป่าไม้เข้ามาเห็นไม้เสา บอกให้เจ้าบ้านไปแจ้งป่าไม้ก่อน เขาเรียกเอาไก่แม่กับเหล้า 2 ขวด... แม่ไก่ก็ไม่วैन ใจดำจริง ๆ พวกนี้ถ้าอยากจะได้อะไรก็จะเข้ามาในหมู่บ้าน ชี้เอาเลย... พวกนี้เข้ามาบ่อย มาประจำเลย มันทำแบบนี้เหมือนมันไม่ใช่คน เป็นตัวอะไรก็ไม่รู้”
(สัมภาษณ์ บ้านปางทอง, วันที่ 18 พ.ค. 2559)

กลุ่มผู้หญิงเล่าเหตุการณ์นี้ให้กับผู้เขียนและเจ้าหน้าที่เอ็นจีโอที่เดินทางลงพื้นที่ด้วยกัน ซึ่งเป็นบุคคลภายนอก ด้วยความรู้สึกคับแค้นใจเพราะไม่สามารถเอาผิดใด ๆ กับเจ้าหน้าที่พวกนี้ได้ ซึ่งเธอเล่าเหตุการณ์ไปพร้อมกับคำเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ไปด้วย การกระทำดังกล่าวนี้ถือความเป็นวิธีการหนึ่งที่ผู้หญิงใช้ในการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวัน ซึ่งชาวบ้านเองก็ไม่ได้คิดว่าจะไปเอาผิดทางกฎหมายต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เพราะไม่อยู่ในฐานะ (Position) ที่มีอำนาจเอาผิดเจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้ แม้ว่าจะเอาผิดเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ได้ แต่ผู้หญิงก็ต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้กลับหลังอย่างสาดเสียเทเสีย

ส่วนกรณีคุณครูหญิงท่านหนึ่ง ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้เรียกให้ไปพบในช่วงกลางเดือน พฤษภาคม 2559 ได้ขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาเครือข่ายเด็กและชุมชนที่ได้บันทึกข้อมูลรายละเอียดเหตุการณ์ที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาตรวจพื้นที่ว่าควรจะไปพบเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดีหรือไม่ เพราะเจ้าหน้าที่ป่าไม้พบเห็นไม้เสาหลายต้นกองอยู่ในบริเวณบ้านที่กำลังอยู่ระหว่างการก่อสร้าง แต่ไม่เจอตัวเจ้าของ เนื่องจากคุณครูและสามีไปทำการเกษตรในพื้นที่ไร่ ตกเย็นมาเมื่อคุณครูทราบเรื่องดังกล่าวหลังจากกลับมาจากไร่ ก็รู้สึกกังวลใจว่าควรจะไปหาหรือไม่ควรไปหาเจ้าหน้าที่ป่าไม้ดี เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ จึงให้คำแนะนำว่าควรไปพบเจ้าหน้าที่ป่าไม้ คุณครูพร้อมกับญาติและรองนายก อบต. ได้เดินทางออกจากหมู่บ้านไปพบเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ณ ที่ทำการหน่วยป่าไม้ ก่อนที่ท้องฟ้าจะมีฝนตก การไปพบเจ้าหน้าที่ป่าไม้ก็เพื่อไปเจรจาต่อรองเรื่องการก่อสร้างบ้านหลังใหม่ ซึ่งชาวบ้านจำเป็นต้องจ่ายเงินเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาถูกดำเนินคดีลักลอบตัดไม้และครอบครองไม้ผิดกฎหมาย กรณีคุณครูหญิงท่านนี้ แม้ว่าพยายามที่จะเจรจาต่อรองขอจ่ายเงินจำนวน

1,500 บาท โดยอ้างว่าไม่มีเงิน แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ทำยที่สุดคุณครูท่านนี้ต้องจ่าย
เงินให้แก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไปเป็นเงินจำนวน 2,000 บาท เพื่อแลกกับการไม่ต้องถูก
ดำเนินคดีใด ๆ (สำรวจข้อมูลภาคสนาม, วันที่ 18 พฤษภาคม 2559)

ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านอยู่ในตำแหน่งที่เสียเปรียบเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาก
เพราะไม่มีอำนาจในการต่อรองมากนัก เมื่อเทียบกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่กุมกฎหมายป่าไม้
ไว้ในมือ แม้ว่าจะต้องแลกมาด้วยการสูญเสียเงินให้แก่เจ้าหน้าที่โดยไม่เต็มใจ แต่ชาวบ้าน
ก็ยังขังขัดขึ้นหรือฝ่าฝืนกฎหมายต่อไป บางรายยังคงแอบเข้าไปตัดไม้สร้างบ้าน โดยไม่
ขออนุญาตเจ้าหน้าที่ ซึ่งก็ถือว่าเป็นกลยุทธ์การหลบเลี่ยงหรือลัดช่องกฎหมาย (Bypass)
ของชาวบ้านในเขตป่าแม่เงาอย่างหนึ่ง

ขณะที่ชุมชนมองว่าการไม่มีเอกสารสิทธิ์รับรองสิทธิการครอบครองที่ดิน ถือเป็น
เป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องการให้รัฐบาลแก้ไข ทั้งนี้เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีอาชีพ
เกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำไร่หมุนเวียน นาขั้นบันไดหรือไร่ถาวร และมีวิถีชีวิตอยู่แบบ
พึ่งพาอาศัยป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต แต่กลับไม่มีความมั่นคงในการ
ถือครองที่ดิน พื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินเหล่านี้ซึ่งไม่มีเอกสารสิทธิ์รองรับการครอบครอง
กำลังถูกทางราชการแย่งยึด โดยการประกาศเป็นเขตป่าไม้ของรัฐ ทั้งการประกาศเขตป่า
สงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขกเช่นเดียวกับกรณีปัญหาที่ดิน
ป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่เงา การทำมาหากินเพื่อดำรงชีวิตของชาวบ้าน จึงเผชิญกับความ
ยากลำบากและความหวาดระแวงที่จะถูกจับกุมดำเนินคดี ซึ่งพบว่ามีชาวบ้านถูกจับกุม
ดำเนินคดีหรือยึดพื้นที่ทำกินทุกปี เช่น กรณีบ้านแม่สวด

นายพอดดีและนางมีเซ (นามสมมติ) เล่าเรื่องราวที่ตนเองถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุม
ดำเนินคดีในข้อหาไม้หวงห้ามในครอบครองในช่วงเดือนเมษายน 2558 (จำนวน 66 แผ่น
ปริมาตร 0.8 ลบม.)

“ลุงรื้อบ้านเก่า กำลังสร้างบ้านใหม่ พอตีมีเจ้าหน้าที่ (ทั้งทหาร ตำรวจ ป่าไม้) 16 หน่วยงานเข้ามาจับ ที่จริงเขามาตามเรื่องการตัดไม้ตามแนวเสาไฟฟ้า (ที่เป็นคดีความ) เข้ามาเจอเราเข้าเลยจับลุงไปหน่วยป่าไม้แม่เกาะ แต่เปลี่ยนผู้ต้องหาให้ป้ารับแทน ลูกเขยไปรับป้า (แม่ยาย) มา แล้วเขาส่งตำรวจโรงพักสบเมย สอบปากคำ ประกันตัวในชั้นตำรวจ ไม่ต้องอยู่ในห้องขัง...เขาไม่ได้เอาไม้ของลุงไปหมด แค่ส่งสอน... สุดท้ายศาลตัดสินรอลงอาญา 2 ปี ปรับ 50,000 บาท” (สัมภาษณ์, วันที่ 15 มิถุนายน 2560)

นางมีเซ เล่าเรื่องราวที่ตนประสบว่าต้องรับเป็นผู้ต้องหาแทนสามี เพราะสามีมีรายได้ประจำ ที่สามารถหาเลี้ยงครอบครัวได้ ส่วนตนเองไม่มีรายได้ ซึ่งในช่วงที่ติดคดีอยู่นั้น นางมีเซ เกิดความวิตกกังวลใจอย่างมาก

“ป้ารับแทนกลัวมาก ไม่สบายใจกินไม่ได้นอนไม่หลับ... ป้าอยู่บ้านเลี้ยงหลาน ไม่มีรายได้อะไร แต่ลุงเป็นลูกจ้างชั่วคราวของอุทยานฯ ลูกจ้างที่โออาร์ ได้เงินเดือน ๆ ละ 6,600 บาท... รับสารภาพเราเก็บไม้ได้ 10-20 ปี เล่าฟังเป็นทนายความผู้คดีให้แถลงต่อศาล แสดงข้อเท็จจริง ศาลถามว่าไม่เป็นไม้เก่าใช่ไหม? ป้าก็ (บอก) ว่าใช่ ศาล (พูด) ว่ากฎหมายรู้ใหม่ว่าผิด?” ป้าบอกว่าไม่รู้กฎหมาย ศาลพูดว่าที่หลังอย่าไปทำ ช่วยบอกชาวบ้านด้วย ตัดไม้สร้างบ้าน ผิดกฎหมาย... ตอนแรกไม่รู้ว่าจะโดน (ปรับ) ถึง 5 หมื่น (บาท) เราเตรียมเงินไว้ 4 หมื่น ถ้าหาเงินอีก 1 หมื่นไม่ได้วันนั้นจะถูกติดคุก ป้ามีเงินผู้สูงอายุ 3 หมื่น ลูกสาวกู้มาหมื่นกว่าบาท (ใช้เงินในเรื่องวิ่งเต้นต่าง ๆ ไปบางส่วน) ลูกสาวเป็นครู กู้ยืมจากญาติพี่น้องจากแม่จะหลง ลุงมีอีกส่วนหนึ่ง” (สัมภาษณ์วันที่ 15 มิถุนายน 2560)

บ้านสร้างใหม่ที่เจ้าหน้าที่ดำเนินคดี
(ถ่ายภาพโดย ผู้เขียน)

จากเหตุการณ์ข้างต้น จะเห็นว่า ผู้หญิงตกอยู่ในสภาพที่ต้องจำยอม กลายเป็นผู้ต้องหาและถูกดำเนินคดี ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ ที่สามีเป็นผู้หารายได้ให้ครอบครัว ส่วนตัวเธอเองไม่มีรายได้ ได้แต่เลี้ยงหลานอยู่บ้านเท่านั้น ทำให้ผู้หญิงเกิดความวิตกกังวลและทุกข์ใจ ตลอดช่วงเวลาแห่งคดีความ กรณีนี้สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ ในแง่ที่ว่างงานของผู้หญิง (ในที่นี้คือการอยู่บ้านเลี้ยงหลาน) แม้ว่าจะมีคุณค่าในเชิงสังคม การกล่อมเกล่า (Socialization) สมาชิกรุ่นใหม่ แต่ก็ไม่ได้สร้างมูลค่าในทางเศรษฐกิจ ขณะทำงานของผู้ชาย (ในที่นี้คือรับจ้างป่าไม้) มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ที่สามารถสร้างรายได้เป็นเงินเดือน ซึ่งในการตัดสินใจว่าใครควรจะเป็นผู้ต้องหาที่จะถูกดำเนินคดีระหว่างหญิงหรือชาวนั้น พบว่าแนวโน้มเหตุผลด้านเศรษฐกิจจะมีอิทธิพลเหนือกว่าเหตุผลทางสังคม

ในช่วงกลางเดือนพฤษภาคม 2559 ผู้เขียนมีโอกาสร่วมประชุมเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำแม่ลาดี ณ บ้านแม่ลาดี ในพื้นที่แม่เงา ซึ่งมีผู้เข้าร่วมทั้งหญิงและชาย ประมาณ 25 คน ซึ่งมาจากหมู่บ้านต่าง ๆ ใกล้เคียง โดยนั่งล้อมเป็นวงใหญ่ แต่แยกกัน

นั่งระหว่างกลุ่มผู้หญิงและกลุ่มผู้ชาย หัวข้อที่มีการพูดคุยกันก็เป็นเรื่องการทำงานของเครือข่าย ซึ่งร่วมกับเครือข่ายลุ่มน้ำย่อยอื่น ๆ ในพื้นที่ ในการผลักดันสิทธิชุมชนคนอยู่กับป่า ซึ่งนอกจากกลุ่มผู้ชายที่ทำงานต่อเนื่องกันมาหลายรุ่นแล้ว กลุ่มสตรีก็มีส่วนอย่างมากในการดำเนินกิจกรรมหลายอย่างเพื่อครอบครัวและชุมชน และเกี่ยวข้องในการต่อรองกับรัฐและตลาด กะเหรี่ยงสตรีมีความตื่นตัวที่จะคว้าโอกาสในการปรับปรุงบทบาทเพื่อให้มีรายได้ดีขึ้น (หลายคนยังไม่ได้บัตรประชาชนไทย ทำให้ไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปภายนอกได้)

อย่างไรก็ตาม การร่วมมือกับกลุ่มผู้ชายในการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรก็ไม่ได้ราบรื่นและง่ายดาย ซึ่งเต็มไปด้วยความท้าทายต่าง ๆ มากมาย พี่สมศรี (นามสมมติ) สมาชิกคนหนึ่งของกลุ่ม หยิบยกประเด็นในที่ประชุม โดยกล่าวว่า

“ปัญหาก็คือว่าใครก็ตามที่ออกไปร่วมการฝึกอบรมแล้วกลับมา แต่ที่บ้านไม่มีข้าวจะกิน แล้วเราจะอยู่รอดกันได้อย่างไร การประชุมก็จัดกันข้างนอกชุมชนอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งผู้หญิงไม่สามารถเข้าร่วมได้ แม้ว่าเราจะอยากไปก็เหอะ ผู้หญิงเขาหวังว่า ถ้าเราออกไปประชุมข้างนอก แล้วใครจะดูแลบ้าน ใครจะเลี้ยงลูก จะมีคนให้ข้าวหมูไหม แล้วงานอื่น ๆ อีก” (ประชุม บ้านแม่ลาดี, วันที่ 19 พฤษภาคม 2559)

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้หญิงยังต้องการความช่วยเหลือจากผู้ชาย ในแง่การสนับสนุนทางด้านอารมณ์ความรู้สึก พี่สมศรี สะท้อนความรู้สึกโดดเดี่ยว โดยกล่าวว่า

“ผู้หญิงขาดความรู้สึกจริง ๆ อ่านหนังสือก็ไม่ออก ถ้าให้เราไปร่วมประชุมที่เชียงใหม่หรือกรุงเทพฯ เราไม่รู้จริง ๆ ว่าจะไปทางอย่างไร ขึ้นรถเมล์สายไหน นั่งรถบัสก็ไม่ถูก เราต้องมีบางคนไปกับเราด้วย อย่างน้อยก็ผู้ชายนำเราไปก็จะได้” (ประชุม บ้านแม่ลาดี, วันที่ 19 พฤษภาคม 2559)

บางครั้งผู้หญิงกะเหรี่ยงไม่ใช่แค่เพียงรู้สึกโดดเดี่ยวเท่านั้น แต่ยังถูกกดทับจากผู้ชายอีกด้วย ผู้หญิงบางคนสามารถออกไปข้างนอกชุมชนได้ เดินทางเข้าร่วมประชุม หรือไปดูงานที่เอ็นจีโอและเครือข่ายจัดขึ้น อย่างไรก็ตาม การเดินทางออกไปนอกหมู่บ้านกับผู้ชายหรือเข้าร่วมประชุมกับผู้ชายหลาย ๆ คน ซึ่งในความเชื่อตามจารีตประเพณีที่ยึดถือกัน ผู้หญิงก็อาจจะถูกมองไปในทางเสื่อมเสีย หรือส่อไปในเชิงชู้สาว ซึ่งล่อแหลมในเรื่องผิดศีลธรรม ดังนั้นบรรทัดฐานทางเพศยังสัมพันธ์อย่างมากกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของผู้หญิง

ในแง่ความไม่เท่าเทียมระหว่างหญิงชาย ในการต่อสู้ช่วงชิงการเข้าสู่หรือยึดพื้นที่สาธารณะนั้น สิ่งที่น่าสนใจในเรื่องผู้หญิงกับพื้นที่ (Women and Space) ในแง่หนึ่งก็น่ายินดีที่ผู้หญิงมาแสดงบทบาทอย่างเข้มแข็งในอาณานิคมสาธารณะ หรือว่าในที่ที่ผู้ชายครอบครองมาก่อน เช่น ป่าชุมชน หมู่บ้าน ห้องประชุม ฯลฯ ซึ่งเราหยิบเอาแนวคิดพื้นที่การต่อรองมาวิเคราะห์ในอาณานิคมต่าง ๆ ที่ผู้ชายเคยมีครอบครองอยู่แล้ว ซึ่งผู้หญิงเข้าไปช่วงชิงพื้นที่สาธารณะ ดังกรณีป่าชุมชนภาคเหนือ (วิเศษ สุจินพรหม 2544) แต่ขณะเดียวกันเราก็ไม่ควรละเลยอาณานิคมที่ผู้หญิงครอบครองอยู่แล้วและก็ต้ององได้ดีกว่า ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ในบ้าน เช่น ห้องครัว แลพื้นที่การผลิต เพราะฉะนั้นการต่อรองของผู้หญิงจริง ๆ แล้วมีอาณานิคมของการต่อรองแบบอื่น ๆ อีก ซึ่งอาจจะมีความซับซ้อนที่ไปส่งผลในระดับหนึ่งแบบไม่ได้ตรงไปตรงมา การต่อรองของผู้หญิงจึงไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในอาณานิคมของผู้ชายเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นในอาณานิคมอื่นที่ผู้หญิงครอบครองอยู่ด้วย ซึ่งมีนัยทางการเมืองไม่น้อยไปกว่ากัน

ยิ่งกว่านั้นในแง่มุมของอำนาจกดทับซับซ้อนของผู้หญิงกะเหรี่ยง ยังสะท้อนให้เห็นสถานการณ์การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้หญิงชาติพันธุ์ว่ามีมิติหรือการทับซ้อนมากขึ้น กล่าวคือ ผู้หญิงที่มีตำแหน่งผู้นำชุมชนจะมีสถานะที่ได้รับการยอมรับสูงกว่าผู้หญิงธรรมดา ๆ ที่เป็นแม่บ้าน ซึ่งการเข้าสู่พื้นที่สาธารณะมีความเจนจัดกว่า มีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกสูงกว่า ทั้งจากบุคคล และองค์กรหรือหน่วยงาน ขณะที่แม่บ้านจะมีแนวโน้มที่รู้สึกว่าจะต้องพึ่งพาผู้ชาย เช่น กรณีออกไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับเครือข่ายภายนอกชุมชน และยังยึดติดกับความเป็นผู้หญิงที่ต้องระมัดระวังตัวในเรื่องเพศ อีกทั้งการให้คุณค่าต่อบทบาททางเพศและความเป็นเพศหญิงถูกหยิบมาใช้เป็นเงื่อนไขในการตัดสินภายในครอบครัว ดังกรณีป้ามีเซในฐานะภรรยาที่ต้องรับโทษอาญารัฐ

แทนที่จะเป็นสามี่ หรือผู้หญิงที่มีสถานะเป็นครูก็พอที่จะมีอำนาจทางเศรษฐกิจในการต่อรองกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้อยู่บ้าง เป็นต้น

สรุป: การลากเส้นตีกรอบกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ผู้เขียนต้องการสะท้อนเสียงของคนชายขอบ โดยเฉพาะผู้หญิงกะเหรี่ยง ซึ่งได้เข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหวป่าชุมชน แต่เสียงของผู้หญิงมักเงียบหรือขาดหายไป (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี 2552; ไพบุลย์ เสงสุวรรณ 2562) และต้องเผชิญกับการถูกกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรจากรัฐ ท่ามกลางการเมืองของรัฐบาล เช่น ในยุค คสช. ที่ไม่เป็นประชาธิปไตย รวมทั้งอยู่ในกำกับของบรรทัดฐานทางเพศของชาติพันธุ์ในชุมชน ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาขบวนการเคลื่อนไหวป่าชุมชนในมิติเพศภาวะหรือความเป็นเพศด้วย ในแง่ของการต่อรองของผู้หญิง

ประการแรก ปฏิบัติการเชิงวาทกรรมของรัฐ อาศัยหลักการอนุรักษ์ป่าไม้หรือเทคนิควิทยาศาสตร์ป่าไม้สมัยใหม่ ที่ได้รับการสนับสนุนทางวิชาการในเรื่องการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ และระบบกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ ทำให้รัฐสถาปนาอำนาจเหนือพื้นที่ป่า ด้วยการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และป่าไม้หวงห้ามของรัฐขึ้น ซึ่งผูกขาดอำนาจ/ความรู้ในการบริหารจัดการป่าไม้และที่ดินโดยรัฐ และผนึกกำลังอำนาจมากขึ้น เมื่อบัญญัติจำกัดสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญใหม่ พ.ศ. 2560 อีกทั้งประกาศคำสั่ง คสช. ที่ 3/2558 ซึ่งห้ามชุมนุมทางการเมืองตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป และประกาศคำสั่ง คสช. ที่ 64/2557 และ 66/2557 ในการรวมศูนย์อำนาจการจัดการป่าไม้ภายใต้แผนแม่บทป่าไม้ที่มีมาก่อน การปราบปรามและจับกุมดำเนินคดีผู้บุกรุกหรือผู้ที่ครอบครอง หรือทำให้สภาพป่าเสียหาย และยึดพื้นที่คืนรัฐ

ประการที่สอง การปรับเปลี่ยนทิศทางการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นที่อำนาจเชิงซ้อน ทั้งชนชั้น เพศภาวะ และชาติพันธุ์ โดยรวมเอากลุ่มนักเคลื่อนไหวด้านทรัพยากร ชาติพันธุ์ และกลุ่มสตรี เข้ามาร่วมผลักดันการเปลี่ยนแปลงนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมการตัดสินใจในการจัดทำโครงการป่าไม้ต่าง ๆ ของรัฐ ผ่านการต่อสู้ช่วงชิงวาทกรรม ดังเช่น “ทวงคืนผืนป่า” ในปัจจุบัน

ท่ามกลางการเผชิญหน้ากันระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม ซึ่งรัฐได้ใช้กระบวนการตุลาการเป็นเครื่องมือต่อต้านชุมชนท้องถิ่น และสถานการณ์ทางการเมืองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยในช่วง 10 ปีหลังมานี้ ส่งผลให้การผลักดันกฎหมายป่าชุมชนที่รับรองสิทธิชุมชนไม่คืบหน้า การผลักดันการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐของภาคประชาชน จึงได้ปรับเปลี่ยนทิศทางจากการมุ่งสู่รัฐสภาส่วนกลาง ไปสู่การเคลื่อนไหวแบบดาวกระจายแทน โดยการต่อรองและผลักดันโหนดชุมชนในการจัดการที่ดินโดยชุมชนในพื้นที่ซึ่งมีการรณรงค์ผลักดันกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินให้เกิดความเป็นธรรมหรือร่างกฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับ ได้แก่ พ.ร.บ. โหนดชุมชน พ.ร.บ. ธนาкарที่ดิน พ.ร.บ. ภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า และ พ.ร.บ. กองทุนยุติธรรม ที่มีเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเป็นหัวหอกสำคัญ

ประการที่สาม ความสามารถในการต่อรองของชาวบ้านในพื้นที่แม่เงา พบว่าชาวบ้านยังสามารถเจรจากับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ได้ โดยมีเอ็นจีโอในพื้นที่ช่วยประสานการเจรจาต่อรอง เพื่อจะยืดหยุ่นให้ชาวบ้านอยู่ได้ในระดับหนึ่ง เช่น การสำรวจกำหนดแนวเขตเตรียมประกาศอุทยานแห่งชาติแม่เงา เป็นต้น แต่ความยืดหยุ่นเหล่านี้ความจริงแล้วก็ไม่ยั่งยืน เพราะขึ้นอยู่กับว่ามีความสัมพันธ์ดีหรือไม่ และการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ว่าจะเข้มงวดกวดขันขนาดไหน

ชาวบ้านร่วมกับเอ็นจีโอพยายามสถาปนาสิทธิชุมชน ผ่านในรูปแบบของการจัดการโหนดชุมชนในระดับพื้นที่ ซึ่งยังไม่มีกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนหรือความคืบหน้าเชิงนโยบาย (ขณะที่สำรวจข้อมูล) ส่งผลให้เปิดโอกาสแก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้บางรายแสวงหาประโยชน์ด้วยการกดขี่รีดไถชาวบ้าน แม้ว่าชาวบ้านในชุมชนจะรวมกลุ่มกันในการเจรจา เพื่อผ่อนหนักให้เป็นเบาได้บ้าง แต่การต่อรองในโครงสร้างความเหลื่อมล้ำในระดับที่ใหญ่กว่ายังไม่มีการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นการต่อต้านขัดขืนในชีวิตประจำวันยังมีข้อจำกัดในเชิงการต่อรอง ซึ่งสามารถกระทำได้เพียงระดับปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น

ประการที่สี่ งานศึกษาพื้นที่ของผู้หญิง (กะเหรี่ยง) เช่น ในป่าชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานวิถีดิดที่ว่าผู้หญิงกับผู้ชายสัมพันธ์กับรัฐไม่เหมือนกัน จึงทำให้ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างรัฐและนโยบายแตกต่างกัน เพราะพื้นที่ของผู้หญิงอยู่ในระหว่างความสัมพันธ์แบบเครือญาติและโครงสร้างของรัฐ ดังนั้นผู้หญิงจะมีศักยภาพในการต่อสู้และความสามารถในการต่อรองกับผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นสามี หรือผู้ชายในตระกูล ในชุมชน

ชาติพันธุ์ และกับตัวแทนและสถาบันของรัฐ อย่างไรก็ตาม สถานะที่แตกต่างกันของผู้หญิงที่ได้รับผลกระทบและลุกขึ้นมาต่อสู้ชี้ให้เห็นถึงอำนาจกดทับซับซ้อนที่ผู้หญิงได้รับหรือต้องเผชิญในการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของพวกเธอในขบวนการเคลื่อนไหว

ในแง่นี้เรามิอาจที่หักเอาเองได้ว่า ผู้หญิงไม่สนใจการเมือง เพราะเรามองปริวิตกทางการเมืองแยกออกจากปริวิตกครัวเรือน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ผู้หญิงถูกจำกัดให้อยู่ในปริวิตกครัวเรือนที่ปลอดภัยการเมือง ซึ่งเป็นมายาคติลวงเราให้เข้าใจผิด ทั้ง ๆ ที่พื้นที่ที่ผู้หญิงครอบครองก็เป็นพื้นที่ของการเมืองในความหมายเชิงกว้าง ซึ่งรวมทั้งสิ่งที่ผู้หญิงคำนึงถึง ไม่ว่าจะเป็นความเสมอภาค ความเป็นหญิง เพศวิถี การเข้าถึงทรัพยากรที่เท่าเทียมกัน ดังนั้นการต่อรองของผู้หญิงจึงไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในอาณาบริเวณของผู้ชายเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นในอาณาบริเวณอื่นที่ผู้หญิงครอบครองอยู่ด้วย ซึ่งมีนัยทางการเมืองไม่น้อยไปกว่ากัน

เชิงอรรถ

¹ จากข้อมูลในบทสรุปผู้บริหารโครงการจัดทำข้อมูลสภาพพื้นที่ป่าไม้ปี พ.ศ. 2561-2562 ของกรมป่าไม้ เมื่อปี พ.ศ. 2562 รายงานว่า ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าในปี พ.ศ. 2560-2561 จำนวน 102,488,302.19 ไร่ หรือร้อยละ 31.68 ของพื้นที่ประเทศ (คณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติม.ป.ป.)

² งานศึกษาในต่างประเทศที่กล่าวถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางเพศภาวะ และผู้หญิงกับสิทธิชุมชนนั้นมีจำนวนมาก และมีการศึกษามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่การเกิดขึ้นของกรอบแนวคิด WAD (Women and Development) หรือ GAD (Gender and Development) เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (cf. Agarwal 2001, 2010, 2015, Bhavnani, Foran, and Kurian 2003, Momsen 2004)

เอกสารอ้างอิง

- กองบรรณาธิการกรีนนิวส์. 2565. “8 ปี ทวงคืนผืนป่า กว่า 46,000 คดีชาวบ้านในเขตป่า.” *GREENNEWS*, สืบค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2566. <https://greennews.agency/?p=29161>.
- คณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ. ม.ป.ป. แผนแม่บทพัฒนาการป่าไม้แห่งชาติ. สืบค้นเมื่อ 22 ธันวาคม 2566. <https://www.forest.go.th/planning/wp-content/uploads/sites/6/2022/12/2.-แผนแม่บทพัฒนาการป่าไม้แห่งชาติ.pdf>.
- โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน. 2558. “แทนเสียงคนเดือนร้อน เมื่อรัฐ “ขอคืนพื้นที่ป่า” ของชุมชน.” *iLaw*, 17 มีนาคม 2558. <https://ilaw.or.th/node/3590>.
- จตุรงค์ ดำดี, 2558, “ชาวบ้านกว่า 8 พันหมู่บ้าน ถูกทวงคืนผืนป่า จนท.หาเป็น ‘นายทุน’ แต่ตัวจริงลอยนวล.” *TCIJ*, 2 กรกฎาคม 2558. <https://www.tcijthai.com/news/2015/02/scoop/5659>.
- ชนกกาญจน์พันธุ์เดิมวงศ์. 2559. “การขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะจากฐานล่าง: กรณีศึกษาการรณรงค์กฎหมายเพื่อคนจน 4 ฉบับ.” *วารสารการเมืองการปกครอง* 6 (1): 328-344.
- ชุติมา ประกาศวุฒิสสาร. 2545. “อำนาจเขียนของคนชายขอบอย่างไร : มุมมองจากบริบทตะวันตก.” ใน ผู้หญิงกับความรู้ ๔ : รัฐ เรื่องเล่าและแนวคิดสกุลหลังอาณานิคม. การประชุมวิชาการประเพณีสตรีศึกษาแห่งประเทศไทย ครั้งที่ ๔ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ท่าพระจันทร์) วันที่ 19-20 ธันวาคม 2545. ไทยรัฐ. 2557. “คสช. อนุมัติแผนแม่บทบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.” ไทยรัฐ, 6 สิงหาคม 2557. <https://www.thairath.co.th/news/politic/441537>
- ประเสริฐ ตระการศุภกร. 2551. “พื้นที่การตอบโต้และตำแหน่งแห่งที่ของความรู้ท้องถิ่นของกลุ่มเคลื่อนไหวปกป่าเกาะภูเก็ตด้านสิ่งแวดล้อมในภาคเหนือของประเทศไทยกรณีศึกษาเครือข่ายลุ่มน้ำแม่ลานคำอ.สะเมิงจ.เชียงใหม่(ตอนที่1).” *พฤศจิกายน* 2551. (เอกสารจัดสำเนา).
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2552. “นิเวศและเพศภาวะ กับเสียงที่เงียบหายไปไนสตรีนิยมและขบวนการสิ่งแวดล้อมไทย.” *จุดยืน* 3: 1-28.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2559. “วิกฤตสิทธิชุมชนกับอำนาจนิยมในทรัพยากร.” *ประชากรธรรม*, วันที่ 14 กันยายน 2559. https://www.prachatham.com/article_detail.php?id=450

ไพฑูริย์ เอกจริยกร. 2554. “โฉมคนชุมชน: ทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน.” *วารสารราชบัณฑิตยสถาน* 37 (3): 74-90. http://www.royin.go.th/royin2014/upload/246/FileUpload/2482_2807.pdf.

ไพฑูริย์ เสงสุวรรณ. 2562. “การวิจัยกับพื้นที่ความรู้ของผู้หญิง (ที่ขาดหายไป).” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี 8 (2): 23-43.

ศุภชัย เจริญวงศ์. 2544. *ถอดรหัสการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการเมือง. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. 2559. “ปฏิบัติการ ‘ยึด’ คืนผืนป่าปัญหาซับซ้อนกว่าที่คิด.” ใน *สุขภาพคนไทย 2559: ตายดีวิถีที่เลือกได้*, 46-49. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ราชกิจจานุเบกษา. 2557ก. “คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 64/2557 เรื่อง การปราบปรามและหยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้.” *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 131 ตอนพิเศษ 115 ง หน้า 3, วันที่ 20 มิถุนายน 2557.

ราชกิจจานุเบกษา. 2557ข. “คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 66/2557 เรื่อง เพิ่มเติมหน่วยงานสำหรับการปราบปราม หยุดยั้งการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ และนโยบายการปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราวในสถานการณ์ปัจจุบัน.” *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 131 ตอนพิเศษ 120 ง หน้า 1, วันที่ 27 มิถุนายน 2557.

เลาพิ้ง บัณฑิตเทิดสกุล, บก. 2556. *แม่มกิ: ชีวิตแห่งฝันปากกับมายาคติในกระบวนการยุติธรรม*. กรุงเทพฯ: สมาคมนักกฎหมายสิทธิมนุษยชน.

วิเศษ สุจินพรหม. 2544. “การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดลำพูน.” *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการพัฒนาสังคม)* มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์กาญจน์พันธุ์. 2556. “การศึกษาสังคมไทยในน้ำยา และการเป็นอัมพาตทางการเมือง.” การปาฐกถาในการประชุมวิชาการนานาชาติ: ไทยศึกษาในสายลมตะวันตก โดยคณะมนุษยศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ The Japanese society for Thai Studies ณ โรงแรมฟูรามา จ.เชียงใหม่ วันที่ 24-25 สิงหาคม 2556.

- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2560. *พื้นที่ความรู้ มานุษยวิทยา คนสามัญ: 70 ปี อานันท์ กาญจนพันธุ์*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2562. *คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์: จากวาทกรรม ของอัตตบุคคัล ถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา ฉบับปรับปรุงพิมพ์ครั้งที่ 3*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. 2547. *รายงานการวิจัย ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน: สถานภาพและความเปลี่ยนแปลง เล่ม 1*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Agarwal, Bina. 2001. "Participatory Exclusions, Community Forestry, and Gender: An Analysis for South Asia and a Conceptual Framework." *World Development* 29 (10): 1623-1648.
- Agarwal, Bina. 2010. *Gender and Green Governance: The Political Economy of Women's Presence Within and Beyond Community Forestry*. Oxford: Oxford University Press.
- Agarwal, Bina. 2015. "The Power of Numbers in Gender Dynamics: Illustrations from Community Forestry Groups." *The Journal of Peasant Studies* 42 (1): 1-20. <https://doi.org/10.1080/03066150.2014.936007>.
- Anan Ganjanapan. 1998. "The Politics of Conservation and the Complexity of Local Control of Forests in the Northern Thai Highlands." *Mountain Research and Development* 18 (1): 71-82.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bencharat Sae Chua. 2014. "Redefining Citizenship Rights: The Community Forest Movement in Thailand and Strategic Rights Claim." Unpublished Ph.D. Dissertation, School of Social Sciences and Communications, Faculty of Humanities and Social Sciences, La Trobe University, Bundoora, Victoria.

- Bhabha, Homi. 1990. "The Third Space: Interview with Homi Bhabha." In *Identity : Community, Culture, Difference*, edited by Jonathan Rutherford, 207-221. London: Lawrence & Wishart.
- Bhavnani, Kum-Kum, John Foran, and Priva A. Kurian, eds. 2003. *Feminist Future: Re-imagining Women, Culture and Development*. London and New York: Zed Books.
- Chandra, Uday. 2015. "Rethinking Subaltern Resistance." *Journal of Contemporary Asia* 45 (4): 563-573. <https://doi.org/10.1080/00472336.2015.1048415>.
- Cheater, Angela. 1999. "Power in the Postmodern Era." In *The Anthropology of Power: Empowerment and Disempowerment in Changing Structures*, edited by Angela Cheater, 1-12. London and New York: Routledge.
- Deleuze, Gilles. 1992. "What is a Dispositif?" In *Michel Foucault, Philosopher*, edited by Timothy J. Armstrong, 159-168. New York: Routledge.
- Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of The Third World*. New Jersey: Princeton University Press.
- Foucault, Michel. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writing 1972-1977*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Harvester Wheatsheaf.
- Lefebvre, Henri. 1974. *The Production of Space*. Repr. 1991. Oxford: Blackwell.
- McKinnon, Catharine A. 1989. *Toward a Feminist Theory of the State*. Harvard: Harvard University Press.
- Momsen, Janet Henshall. 2004. *Gender and Development*. London and New York: Routledge.
- Moore, Henrietta. 1988. *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press.
- Parajuli, Pramod. 1991. "Power and Knowledge in Development Discourse: New Social Movements and the State in India." *International Social Science Journal* 127: 173-190.

- Partart, Jane L., M. Patricia Connelly, and V. Eudine Barriteau. eds. 2000. *Theoretical Perspectives on Gender and Development*. Ottawa: International Development Research Centre.
- Peluso, Nancy. 1992. *Rich Forests, Poor People: Resource Control and Resistance in Java*. Berkeley; Los Angeles; Oxford: University of California Press.
- Pile, Steve and Michael Keith, eds. 1997. *geographies of resistance*. London and New York: Routledge.
- Pinkaew Laungaramsri. 2000. "The Ambiguity of "Watershed": The Politics of People and Conservation in Northern Thailand." *Sojourn* 15 (1): 52-75.
- Pinkaew Laungaramsri. 2001. *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*. Chennai: Earthworm Books.
- Prasert Trakansuphakon. 2007. "Space of Resistance and Place of Local Knowledge in the Northern Thailand Ecological Movement." Unpublished Ph.D. Thesis, Philosophy in Social Science, Chiang Mai University.
- Scott, James C. 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasants Resistance*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Scott, James C. 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Soja, Edward. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imaged Places*. Oxford: Blackwell.
- Spivak, Gayatri C. 1990. "Explanation and Culture: Maginalia." In *Out There: Marginalization and Contemporary Cultures*, edited by R. Ferguson, M. Gever, Trinh Minh-ha and C. West, 377-393. Cambridge, MA: MIT Press.
- Thongchai Winichakul. 2000. "The Quest for "Siwilai": A Geographical Discourse of Civilizational Thinking in the Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Siam." *The Journal of Asian Studies* 59 (3): 528-549.

- Vandergeest, Peter. 1990. "Siam into Thailand: Constituting Progress, Resistance, and Citizenship." Unpublished Ph.D. Dissertation, Development Sociology, Cornell University, Ithaca.
- Vandergeest, Peter, and Nancy Lee Peluso. 1995. "Territorialization and State Power in Thailand." *Theory and Society* 24: 385-426.
- Yamada, Mitsuye. 2003. "Invisibility Is an Unnatural Disaster: Reflections of an Asian American Woman." In *Feminist Theory Reader : Local and Global Perspectives*, edited by Carole R. McCann and Seung-kyung Kim, 174-178). New York and London: Routledge.